

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ - ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος:	ΑΛΚΜΗΝΗ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ
Αντιπρόεδρος:	ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΡΡΕΣ
Γεν. Γραμματέας:	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ
Ταμίας:	ΠΟΛΥΜΝΙΑ ΚΑΤΣΩΝΗ
Μέλη:	ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΕΟΝΤΙΑΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Διεύθυνση: Ομότιμη Καθηγήτρια ΑΛΚΜΗΝΗ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - 541 24
e-mail: histsociety1977@yahoo.gr

Επιμέλεια έκδοσης: ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ

©ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΑΝΙΑΣ
Πλ. Αγίου Γεωργίου 10, 54635 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 218.963, 2130 219.493 Fax 2310 218.963
e-mail: vaniasthess@gmail.com

ISSN: 1012-0513

Θεσσαλονίκη 2015

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

Τόμος 32ος

Αφιέρωμα στη μνήμη του Καθηγητή
Εμμανουήλ Κριαρά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εμμανουήλ Κριαράς (1906-2014)	
Κομνηνή Δ. Πηδώνια	11
A. Μελέτες	
Giorgos Konstantinidis	
<i>A Reconsideration of Epoikion in Byzantine Egypt</i>	23
Ανδρέας Γκουτζιουκώστας	
<i>Παρατηρήσεις σχετικά με τη χρονολόγηση δύο επιτύμβιων επιγραφών από την πρωτοβυζαντινή Μακεδονία</i>	39
Γιώργος Καρδαράς	
<i>Η πρώτη μεσαιωνική περίοδος στην Πολωνία 6^{ος}-9^{ος} αι. Μέρος Πρώτο: Η σλαβική μετανάστευση</i>	51
Γεώργιος Β. Τσιαπλής	
<i>Το παλίμψηστο της ιστορικής μνήμης: Η πρόσληψη της αβαροπερσικής πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης (626) στις σύγχρονες και μεταγενέστερες ρητορικές και αγιολογικές πηγές</i>	79
Αρχιμ. Παντελεήμων-Γ. Τσορμπατζόγλου	
<i>Γερμανός, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (±650-730) και Στέφανος, μητροπολίτης Συνής ή Σιουνίκ (±685-735)</i>	99
Marco Miotto	
<i>Ασούασι και Θουγούρ: Το στρατιωτικό σύνορο του Χαλιφάτου στην ανατολική Μικρά Ασία</i>	133
Andreas Schminck †	
<i>Bemerkungen zur</i> Διήγησις περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας	157
Γεώργιος Χρ. Χαριζάνης	
<i>Απόπειρα συνάντησης Αθωνιτών ηγουμένων με τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β' (976-1025). Ορισμένες παρατηρήσεις</i>	169

Σταύρος Γ. Γεωργίου <i>Το αξίωμα του κατεπάνω Κύπρου τον ΙΑ΄ αιώνα</i>	187
Alkmeni Stavridou-Zafraka <i>Byzantine Culture in Late Mediaeval Greek States</i>	201
Ανδρέας Κόκκας <i>Η Οδοντιατρική στο Βυζάντιο</i>	217
Ηλίας Α. Βαλιάκος <i>Το Δυναμερόν του Νικολάου Μυρεψού</i>	241
Αναστάσιος Τάντσης <i>Παλαιολόγοι και Καντακουζηνοί ως χορηγοί εκκλησιών στον Μυστρά</i>	257
Αλέξανδρος Ξ. Χατζηιωαννίδης - Χαρίλαος Ευ. Γουΐδης <i>Ενδείξεις της αυτοκρατορικής εξουσίας/παρουσίας στην πόλη της Θεσσαλονίκης κατά τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους</i>	291
Χαρίλαος Ευ. Γουΐδης <i>Δίον/Μαλαθριά. Ενδείξεις της ιστορικής εξέλιξης ενός οικισμού</i>	313

B. Βιβλιοκρισίες - Βιβλιοπαρουσιάσεις

Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, <i>Η Βυζαντινή Διπλωματική. Τα έγγραφα των δημοσίων λειτουργών [Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 23], Εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, Θεσσαλονίκη 2015, σ. i-xvi, 1-153 [ISBN 978-960-288-338-9]</i>	Ελισάβετ Χατζηαντωνίου	337
Αγγελική Δεληκάρη, <i>Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα. Ο ρόλος της ως ενωτικού παράγοντα στην πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των Σλάβων των Βαλκανίων και του Βυζαντίου [Ελληνισμός και κόσμος των Σλάβων, 12. Διεύθυνση: Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος], University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 322</i>	Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα	351

Avshalom Laniado, Ethnos et droit dans le monde protobyzantin, V^e-VIe siècle. Fédérés, paysans et provinciaux à la lumière d'une scholie juridique de l'époque de Justinien [École pratique des hautes études. Sciences historiques et philologiques - III. Hautes études du monde gréco-romain 52], Εκδόσεις Droz, Genève 2015, σσ. 341

Ανδρέας Γκουτζιουκώστας 359

Gioacchino Strano, Nicola Muzalone, Carme apologetico. Introduzione, testo critico, traduzione e note [La Gorgona 3], Acireale - Roma 2012, σσ. 170

Σταύρος Γ. Γεωργίου 373

Marčello Gardzaniti, Biblejskie citaty v cerkoslavjanskoj knižnosti (= Βιβλικά παραθέματα στην παλαιοσλαβική γραμματεία) [Slavia Christiana/Rossijskaja Akademija Nauk, Institut Slavanovedenija, Centr Meždisciplinarnych issledovanij slavjanskoj knižnosti], Εκδόσεις Indrik, Moskva 2014, σσ. 230 [ISBN 978-5-91674-306-7]

Αγγελική Δεληκάκη 379

Κυριακός Θ. Νικολάου-Πατραγάς, Χαλιφεία και Ισλαμική Διακυβέρνησις (πρόλογος: Ιωάννης Θ. Μάξης - Γρηγόριος Δ. Ζιάκας), Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήναι 2011, σσ. 232

Γεώργιος Αθ. Τσούτσος 385

A. Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea. Links to the Maritime Routes of the East. International Symposium, Thessalonike 4-6 December 2013, Proceedings [European Centre for Byzantine and Post Byzantine Monuments], edited by Flora Karagiani, Thessalonike 2013, σσ. 504

B. 40 Medieval City-Ports in North Aegean and the Black Sea. A Cultural Guide [European Centre for Byzantine and Post Byzantine Monuments], Thessalonike 2014, σσ. 431

Γ. Ολκάς II. Ταξιδεύοντας από και προς το Βυζάντιο. Μεσαιωνικά λιμάνια από τον Εύξεινο Πόντο στην Ανατολική Μεσόγειο/Olkas II. Sailing from and to Byzantium. Medieval Ports from Euxeinos Pontos to Eastern Mediterranean. Κατάλογος Έκθεσης/Catalogue of the Exhibition, Επιμέλεια έκδοσης/Editors

*Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου/Charalambos G. Chotzakoglou -
Φλώρα Καραγιάννη/Flora Karagianni, Αθήνα/Athens 2014, σσ.
200*

Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα 389

Γ. Βιβλιογραφική Επισκόπηση Βυζαντινού Δικαίου

Σπύρος Ν. Τρωιάνος

Βιβλιογραφική επισκόπηση βυζαντινού δικαίου 2014-2015 397

Δ. Νεκρολογία

Σπύρος Ν. Τρωιάνος

Andreas Schminck (1947-2015) 407

Εμμανουήλ Κριαράς (1906-2014)

Γιώργος Καρδαράς

**Η πρόιμη μεσαιωνική περίοδος στην Πολωνία 6^{ος}-9^{ος} αι.
Μέρος Πρώτο: Η σλαβική μετανάστευση***

Εξετάζοντας συνολικά τον σλαβικό κόσμο, ο μελετητής φαίνεται να στρέφει πρωτίστως το ενδιαφέρον του στις παρυφές της σλαβικής εγκατάστασης, καθώς εκεί αναπτύχθηκαν οι επαφές των Σλάβων με τους ισχυρούς γείτονές τους, όπως οι Βυζαντινοί και οι Φράγκοι, ενώ από την άλλη πλευρά θεωρεί συχνά τον σημερινό πολωνικό χώρο ως δευτερεύουσας σημασίας στην ιστορική εξέλιξη των Σλάβων. Ο χώρος αυτός ωστόσο ενέχει μία ιδιαίτερη σημασία για δύο λόγους: πρώτον διότι θεωρήθηκε η αρχική κοιτίδα των Σλάβων και κατά συνέπεια λειτούργησε ως αφετηρία για την επέκτασή τους (θεώρηση που εξακολουθεί να διχάζει τον επιστημονικό κόσμο της Πολωνίας, όπως θα δούμε στη συνέχεια) και δεύτερον, καθώς οι πολωνικές περιοχές παρέμειναν εκτός του αβαρικού χαγανάτου, τα τοπικά σλαβικά φύλα ανέπτυξαν νωρίτερα μικρής εμβέλειας ηγεμονίες με κέντρο οχυρές θέσεις, ένα ενδιαμέσο στάδιο πριν τη δημιουργία ισχυρού βασιλείου τον 10^ο αιώνα (η λεγόμενη φυλετική περίοδος, που θα μας απασχολήσει στο δεύτερο μέρος της μελέτης).

Αρχής γενομένης από τις απόψεις παλαιότερων ρομαντικών ιστορικών, και συστηματικότερα τον 20^ο αιώνα με τη συνδρομή των πορισμάτων της Αρχαιολογίας και της Γλωσσολογίας, είχε θεμελιωθεί η αντίληψη ότι οι Σλάβοι ήταν αυτόχθονες στην Πολωνία. Ο χώρος της σλαβικής εθνογένεσης προσδιοριζόταν στην περιοχή ανάμεσα στον Βιστούλα και τον Όντερ και, σύμφωνα με τους λεγόμενους αυτοχθονιστές -ή, σήμερα, νεοαυτοχθονιστές, γνωστοί και ως *σχολή του Πόζναν*- από εκεί οι Σλάβοι εξαπλώθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Σε

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το Μουσείο Πολωνικής Ιστορίας (Muzeum Historii Polski) για την υποτροφία που μου παρέσχε προκειμένου να διεξαγάγω τη σχετική έρευνα στην Πολωνία καθώς και τη συνάδελφο Sylwia Cygan (Rzeszów) για τις πολύτιμες παρατηρήσεις της επί του κειμένου.

ό,τι αφορά στα ευρήματα, κυριάρχησε η θέση που διατύπωσε ο J. Kostrzewski για τη σύνδεση του προϊστορικού λουσατικού πολιτισμού με τους Πρωτοσλάβους¹. Ακολούθως, άλλοι μελετητές θεώρησαν επίσης σλαβικούς τους μετέπειτα πολιτισμούς της Πομερανίας και του Πρξέβορσκ, έως ότου καλυφθεί το μεγάλο χρονικό κενό μέχρι την εμφάνιση των τυπικών σλαβικών ευρημάτων του πολιτισμού Κόρτσακ-Πράγας. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν και ανθρωπολογικές ή παλαιοδημογραφικές μελέτες, οι οποίες, παρά το γεγονός ότι το έθιμο της καύσης στους πρώιμους Σλάβους δεν παρέχει συγκριτικό υλικό από τον 5^ο έως τουλάχιστον τον 7^ο αιώνα, συνέκριναν προγενέστερα ευρήματα με αρκετά μεταγενέστερες σλαβικές ταφές, ώστε να καταδείξουν τη συνέχεια των ανθρωπολογικών χαρακτηριστικών². Ακόμη, οι αυτοχθονιστές γλωσσολόγοι διατύπωσαν τη θέση ότι τα υδρωνύμια του πολωνικού χώρου δεν έχουν γερμανική ετυμολογία, αλλά είναι «παλαιοευρωπαϊκά», προερχόμενα από αυτόχθονα πληθυσμό που σχετίζεται με τους Σλάβους. Υποστηρίζεται επίσης ότι ο αγροτικός χαρακτήρας της πρώιμης σλαβικής κοινωνίας δεν θα μπορούσε να οφείλεται σε πληθυσμούς που είχαν έλθει «από τα δάση και τα έλη του Άνω Δνειπερου»³.

Στον αντίποδα αυτής της «παραδοσιακής άποψης», ο καθηγητής Αρχαιολογίας στο πανεπιστήμιο της Κρακοβίας K. Godłowski διατύπωσε κατά τη δεκαετία του 1970 τη θέση ότι οι Σλάβοι δεν ήταν αυτόχθονες, αλλά μετανάστευσαν στην Πολωνία από τα ανατολικά. Ως κοιτίδα των Σλάβων ο Godłowski, όπως και ο μαθητής του M. Parczewski, θεωρούσε τον χώρο μεταξύ του Μέσου Δνειστερου και του Άνω Προύθου, με προέκταση έως και την περιοχή του Άνω και Μέσου

¹. J. Kostrzewski, *Zur Frage der Siedlungsstätigkeit in der Urgeschichte Polens von der Mitte des II. Jahrtausends v.u.Z. bis zum frühen Mittelalter*, Wrocław 1965.

². J. Piontek, Etnogeneza Słowian: od mitów ku faktom, *Archeologia Polski* 54 (2009) 121-147.

³. J. Nalepa, Pierwotna granica między Słowiańszczyzną zachodnią a wschodnią w świetle archaicznych hydronimów na *-y: -ew, *Slavia Antiqua* 42 (2001) 9-50. - L. Leciejewicz, Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza, στο *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji* (Kraków, 19-21 Listopada 2001), εκδ. P. Kaczanowski - M. Parczewski, Kraków 2005 (στο εξής: *Materiały*), σ. 243-252. Για τη συνολική επισκόπηση των επιχειρημάτων των αυτοχθονιστών σε διάφορα πεδία (Γλωσσολογία, Ανθρωπολογία, Δημογραφία, Αρχαιολογία) βλ. T. Maciewicz, W sprawie aktualnego stanu badań nad problemem kontynuacji kulturowej pomiędzy starożytnością a wczesnym średniowieczem w Polsce punkt widzenia autochtonisty, *Slavia Antiqua* 46 (2005) 9-38. - J. Nalepa, O pierwotnych siedzibach Słowian w świetle nowszych badań archeologicznych, lingwistycznych i historycznych, *Slavia Antiqua* 50 (2009) 11-96.

Δνεϊπερου (κέντρο του πολιτισμού του Κιέβου, 3^{ος}-5^{ος} αι.). Με βάση και τις απόψεις άλλων μελετητών, ιδιαίτερα στην τώως Σοβιετική Ένωση, οι τρεις πρόωμοι σλαβικοί πολιτισμοί (Κόρτσακ-Πράγας, Κολότσιν και Πένκοβκα) προήλθαν από τον πολιτισμό του Κιέβου. Οι δύο Πολωνοί μελετητές ανήκουν στους λεγόμενους αλλοχθονιστές (η σχολή της Κρακοβίας), οι οποίοι αμφισβήτησαν την αδιάσπαστη πολιτισμική συνέχεια μετά τους ρωμαϊκούς χρόνους στην περιοχή του Όντερ και του Βιστούλα⁴. Ο K. Godłowski προσδιόρισε τον χώρο μεταξύ του Προύθου και του Δνεϊπερου ως κοιτίδα των Σλάβων ταυτόχρονα σχεδόν με τον Ουκρανό αρχαιολόγο V. D. Baran, ενώ το βόρειο τμήμα της περιοχής αυτής, τα έλη του Πριπέτ, είχε ήδη βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τόσο των αρχαιολόγων όσο και των γλωσσολόγων, προκειμένου να προσδιορίσουν τον χώρο της σλαβικής εθνογένεσης⁵.

Σύμφωνα με τις θέσεις των Godłowski και Parczewski, οι Σλάβοι μετακινήθηκαν στη σημερινή Πολωνία σε δύο φάσεις, εποικίζοντας αρχικά –πιθανόν ήδη από το δεύτερο ήμισυ του 5^{ου} αιώνα– τον χώρο ανατολικά του Άνω και Μέσου Βιστούλα ενώ μετέπειτα επεκτάθηκαν στον χώρο μεταξύ του Βιστούλα και του Όντερ. Σε αυτή την οπτική εικάζεται ότι οι νέοι έποικοι συνάντησαν μικρές ομάδες κατοίκων που εκπροσωπούσαν τους προγενέστερους πολιτισμούς Πρζέβορσκ και Βίλμπαρκ⁶. Οι αλλοχθονιστές αντικρούουν επίσης την άποψη ότι κατά την πρώτη φάση της εξέλιξής της η σλαβική γλώσσα κάλυπτε τις περιοχές του Βιστούλα και του Όντερ, διατυπώνοντας ενστάσεις ως προς την αξιοπιστία των σχετικών πορισμάτων. Ταυτόχρονα, θεωρούν ότι

⁴ K. Godłowski, *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V-VII w. n.e.*, Kraków 1979. – M. Parczewski, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Wien 1993, σ. 131-138 (στο εξής: M. Parczewski, *Anfänge*). – Του ίδιου, *Beginnings of the Slavs' Culture*, στο *Origins of Central Europe*, εκδ. P. Urbańczyk, Warszawa 1997, σ. 79-90, εδώ 80 (στο εξής: *Origins* και M. Parczewski, *Beginnings*). Οι θέσεις των Godłowski και Parczewski έτυχαν ευρείας αποδοχής, αρχικά στο Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας και σταδιακά σε ολόκληρη τη χώρα. Βλ. ενδεικτικά J. Poleski, *Małopolska w VI-X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków 2013, σ. 213 (στο εξής: J. Poleski, *Małopolska*).

⁵ Βλ. σχετικά P. M. Barford, *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, New York 2001, σ. 15, 41-42 (στο εξής: P. Barford, *Early Slavs*).

⁶ M. Parczewski, *Anfänge* 139. – Του ίδιου, *Beginnings* 80. Σχετικά με την πολεμική μεταξύ των δύο πλευρών βλ. επίσης M. Parczewski, *Stan dyskusii polskich archeologów na etnogenezę Słowian*, στο *Materiały*, σ. 503-512. P. M. Barford, *Crisis in the Shadows: Recent Polish Polemic on the Origin of the Slavs*, *Slavia Antiqua* 44 (2003) 121-155. – A. Buko, *The Archaeology of Early Medieval Poland. Discoveries – Hypotheses – Interpretations* [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 1], Leiden - Boston 2008, σ. 55-61 (στο εξής: A. Buko, *Early Medieval Poland*).

τα διαθέσιμα τοπωνύμια, υδρωνύμια, εθωνύμια κ.ά. δεν μπορούν από μόνα τους να προσδιορίσουν την κοιτίδα των Σλάβων, διότι η φωνητική διαφοροποίηση της σλαβικής γλώσσας επήλθε μετά το έτος 500 και σε συνάρτηση με την ταχεία εξάπλωση των Σλάβων⁷.

Πριν από την επικράτηση του σλαβικού υλικού πολιτισμού στον πολωνικό χώρο –κατά την άποψή μας ως αποτέλεσμα μετανάστευσης από τα ανατολικά– κυριαρχούσαν εκεί δύο πολιτισμοί που αποδίδονται σε γερμανικούς λαούς. Στην κεντρική και νότια Πολωνία επικράτησε για περίπου 600 χρόνια ο πολιτισμός Πρζέβορσκ, ενώ στα βόρεια και βορειοανατολικά της χώρας ζούσαν για μεγάλο διάστημα πληθυσμοί που ταυτίζονται με τον πολιτισμό Βίλμπαρκ.

Οι απαρχές του Πρζέβορσκ (Przeworsk) τοποθετούνται γύρω στις αρχές του 2^{ου} π.Χ. αιώνα, όταν αυτός εμφανίστηκε στο νότιο τμήμα της περιοχής μεταξύ του Όντερ και του Βιστούλα (Μεγάλη Πολωνία, Σιλεσία, Κουγιαβία και δυτική Μαζοβία). Μεταξύ άλλων γειτονικών πολιτισμών, ο Πρζέβορσκ εμφανίζει επιρροές από τον κελτικό Latène αλλά και τον Γιάστορφ (Jastorf) στην ανατολική Γερμανία. Κύριο χαρακτηριστικό του Πρζέβορσκ είναι τα σιδερένια αντικείμενα σε συνδυασμό με την τοπική παραγωγή σιδήρου (όπλα, σκεύη και διακοσμητικά αντικείμενα), τα οποία εντοπίζονται στις ταφές μαζί με κεραμική και τμήματα της ενδυμασίας. Στα ταφικά έθιμα παρατηρούνται καύσεις μέσα σε λάγκους και κατ'εξαιρέση τεφροδόχες υδρίες, ενώ οι ενταφιασμοί απαντούν μόνο στην κεντρική Σιλεσία και την Κουγιαβία⁸.

Ο Πρζέβορσκ επεκτάθηκε σταδιακά προς την ανατολική Γερμανία, τη Σλοβακία, το λεκανοπέδιο των Καρπαθίων, τη Μολδαβία και τη δυτική Ουκρανία. Ταυτόχρονα, στο μεγαλύτερο διάστημα του βίου του ο Πρζέβορσκ είχε αναπτύξει επαφές με τον ρωμαϊκό κόσμο, όπως προκύπτει από τα πολυάριθμα εισηγμένα αντικείμενα στο έδαφος του (ξίφη, νομίσματα και κεραμική, η λεγόμενη terra sigillata) αλ-

⁷ M. Parczewski, *Anfänge* 139. – Hanna Popowska-Taborska, The Slavs in the early Middle Ages from the viewpoint of contemporary linguistic, στο *Origins*, σ. 91-96.

⁸ K. Godłowski, Die Przeworsk Kultur, στο *Beiträge zum Verständnis der Germania des Tacitus*, τ. II: *Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Nord- und Mitteleuropas im Jahre 1986 und 1987*, εκδ. G. Neumann - H. Seemann [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse.3.Folge - Band 195], Göttingen 1992, σ. 9-90, εδώ 9-15, 48-55 (στο εξής: K. Godłowski, Przeworsk Kultur). – Του ίδιου, Germanische Wanderungen im 3. Jh. v.Chr. – 6. Jh. n.Chr. und ihre Widerspiegelung in den historischen und archäologischen Quellen, στο *Peregrinatio Gothica III. Kongress Fredrikstad*, εκδ. E. Straume - E. Skar [Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke Nr. 14], Oslo 1992, σ. 53-75, εδώ 55-57 (στο εξής: K. Godłowski, Germanische Wanderungen).

λά και τις ρωμαϊκές επιδράσεις που διακρίνονται στην κεραμική και τη μεταλλοτεχνία του πολιτισμού. Από τις αρχές του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού και του αριθμού των εγκαταστάσεων στον χώρο του Πρζέβορσκ, με αποτέλεσμα τη μεγάλη διάδοση του πολιτισμού. Μεταξύ του 250 και 300 παρατηρούνται ορισμένες μεταβολές στον Πρζέβορσκ, καθώς στα νεκροταφεία του εκλείπουν οι υδρίες και αυξάνονται οι ταφές, αρκετές εκ των οποίων αφορούν σε επιφανή πρόσωπα. Στην κεραμική επίσης παρατηρείται αύξηση των τροχήλατων και μείωση των χειροποίητων αγγείων, τα οποία ωστόσο εξακολουθούν να υπερτερούν αριθμητικά. Εντός του πολωνικού χώρου οι εγκαταστάσεις του Πρζέβορσκ γίνονται πυκνότερες στη Σιλεσία και τη Μικρά Πολωνία, με τον πολιτισμό να φθάνει στο απόγειό του⁹.

Η απότομη διακοπή του Πρζέβορσκ, με σημαντική αραίωση των εγκαταστάσεων και των ευρημάτων, επήλθε γύρω στο 400, πιθανότατα ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης των λαών. Τελευταία προπύργια του πολιτισμού αποτελούν οι περιοχές της Σιλεσίας και κυρίως της Μικράς Πολωνίας μέχρι το 450 περίπου. Σε αυτές τις περιορισμένες θέσεις του Πρζέβορσκ απαντούν κατά κανόνα τα ευρήματα της ύστερης φάσης του. Ακόμη, στη Μικρά Πολωνία αλλά και βορειότερα, στην περιφέρεια του Świątokrzyskie, εντοπίστηκαν ορισμένες «ηγεμονικές» ταφές (Przemęczany και Jakuszowice αντίστοιχα), οι οποίες δείχνουν επαφές με τους Ούννους στο πλαίσιο μάλλον κάποιας εξάρτησης της περιοχής από τους τελευταίους. Ως ύστατα κατάλοιπα επιβίωσης στο δεύτερο ήμισυ του 5^{ου} αιώνα θεωρούνται κάποια μεμονωμένα ευρήματα στον βορειοδυτικό χώρο του πολιτισμού στη Μεγάλη Πολωνία (Kalisz) και στη Μαζοβία (Πλοτσκ)¹⁰. Ένα σημαντικό ζήτημα στην έρευνα είναι η ταύτιση του Πρζέβορσκ με κάποιον λαό. Με βάση τις μαρτυρίες στη *Germania* του Τάκιτου (περ. 98 μ.Χ.) για το ανατολικό τμήμα της Σουηβίας, φαίνεται ότι στον χώρο ανάπτυξης του

⁹. K. Godłowski, Przeworsk Kultur 21-22, 28-44, 52. – Του ίδιου, Germanische Wanderungen 66.

¹⁰. K. Godłowski, Przeworsk Kultur 45-48. – Του ίδιου, Das „Fürstengrab“ des 5. Jhs. und der „Fürstensitz“ in Jakuszowice in Südpolen, στο *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle, Actes du Colloque International organisé par le Musée des Antiquités Nationales et l'URA 888 du CNRS* (Saint-Germain-en-Laye, 16-19 mai 1992), εκδ. F. Vallet - M. Kazanski, Paris 1995, σ. 155-179. – P. Kaczanowski, Przemiany osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności, στο *Materiały*, σ. 215-227, εδw 220-225. – P. Kaczanowski - Judyta Rodzińska-Nowak, Die späteste Phase der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Jakuszowice, Fdst. 2, Kleinpolen, στο *The Turbulent Epoch. New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, εκδ. Barbara Niezabitowska-Wisniewska κ.ά., τ. I-II [Monumenta Studia Gothica V], Lublin 2008 (στο εξής: *The Turbulent Epoch*), τ. I, σ. 179-188.

πολιτισμού στην Πολωνία ζούσε η φυλετική ένωση των Λούγιων¹¹, ενώ μετέπειτα, μεταξύ του 150-230, η σημαντική διάδοση του Πρξέβορσκ στα βορειοανατολικά Καρπάθια και τον Άνω Τισσό συνδέεται πιθανόν με την εξάπλωση των Βάνδαλων προς τα εκεί. Η εξέλιξη αυτή, εάν ισχύει, δεν δικαιολογεί τη μονοσήμαντη ταύτιση του πολιτισμού με τους Βάνδαλους¹². Ακόμη, η εξάλειψη των ευρημάτων του Πρξέβορσκ στα βορειοδυτικά του όρια (περιοχή του ποταμού Όντερ) κατά το δεύτερο ήμισυ του 3ου αιώνα έχει συσχετιστεί με τη μετακίνηση των Βουργουνδών προς την περιοχή του Ρήνου και του Μάιν¹³. Λαμβάνοντας υπόψη τη μακρά διάρκεια του Πρξέβορσκ καθώς και την ομοιογένεια των ευρημάτων του μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτός σχετίζεται με μία συνομοσπονδία γερμανικών κατά κανόνα λαών, στην οποία οι Βάνδαλοι απέκτησαν τον έλεγχο στα μέσα του 2^{ου} αιώνα.

Ο πολιτισμός Βίλμπαρκ (Wielbark) διαμορφώθηκε στις αρχές του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. στον χώρο του Κάτω Βιστούλα και της παράκτιας Πομερανίας και επεκτάθηκε αρχικά προς τα νοτιοδυτικά, στην περιοχή του ποταμού Warta. Γύρω στο 60-70 μ.Χ. εποίκιστηκαν οι λιμνώδεις περιοχές της Κασσούβια (Cassubia) στην ανατολική Πομερανία και της Κράινα (Kraina – η περιοχή των λιμνών της Μαζουρίας) και μία δεκαετία αργότερα το βόρειο τμήμα της Μεγάλης Πολωνίας που έως τότε ανήκε στον Πρξέβορσκ. Στην επικράτεια του τελευταίου διατηρήθηκε

¹¹. Cornelii Taciti *De origine et situ Germanorum*, μτφρ. M. Hutton [The Loeb Classical Library], Cambridge, MA - London 1970, 43. 3, σ. 202: «dirimit enim scinditque Suebiam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt, ex quibus latissime patet Lugiorum nomen in plures civitates diffusum. valentissimas nominasse sufficiet, Harios, Helveconas, Manimos, Helisios, Naharvalos» (στο εξής: Τάκιτος, *Germania*). Κατά την άποψη ωστόσο του μεταφραστή, οι Λούγιοι ταυτίζονται με τους Βάνδαλους, αν και ο Τάκιτος χρησιμοποιεί τα δύο διαφορετικά ονόματα.

¹². K. Godłowski, *Przeworsk Kultur* 14, 35, 52-56. – M. Ołędzki, *The Wielbark and Przeworsk Cultures at the Turn of the Early and Late Roman Periods. The Dynamics of Settlement and Cultural Changes in the Light of Chronology*, στο *Zentrum und Peripherie - gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Materialien des XIII. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum“* (Zwettl, 4.-8. Dezember 2000), εκδ. H. Friesinger - A. Stuppner [Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57], Wien 2004, σ. 279-290, εδώ 286 (στο εξής: M. Ołędzki, *Cultures*). Για τον πολιτισμό Πρξέβορσκ βλ. επίσης K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and early Migration Periods in Central Europe*, Kraków 1970, σ. 10-27 (στο εξής: K. Godłowski, *Chronology*). – Teresa Dąbrowska - Z. Woźniak, *Problem genezy kultury przeworskiej i oksywskiej*, στο *Materiały*, σ. 87-101. – Magdalena Mączyńska, *Die ersten Vandalen. Herkunft - Siedlungsräume - Migrationen*, στο *Das Königreich der Vandalen. Erben des Imperiums in Nordafrika*, εκδ. Badisches Landesmuseum, Mainz 2009, σ. 123-135.

¹³. K. Godłowski, *Przeworsk Kultur* 55. – Του ίδιου, *Germanische Wanderungen* 66.

η Κουγιαβία. Μετά τη σταθεροποίησή του, ο Βίλμπαρκ συνόρευε στα νότια με τον Προξέβορσκ και στα βορειοανατολικά με τον δυτικό βαλτικό πολιτισμό¹⁴. Αυτοί οι πολιτισμικοί χώροι διαχωρίζονταν από ακατοίκητες περιοχές που σχημάτιζαν προστατευτικές ζώνες. Κύριο χαρακτηριστικό στα νεκροταφεία του Βίλμπαρκ, όπου απαντούν τόσο καύσεις όσο και ταφές –συντά ακόμη τύμβοι από χώμα και λίθους– είναι η απουσία όπλων. Αντίθετα, όπως και στον Προξέβορσκ, απαντά κεραμική, τμήματα ενδυμασίας και διακοσμητικά αντικείμενα. Στα τελευταία ωστόσο δεν κυριαρχούν ευρήματα από σίδηρο αλλά από χαλκό και πολύτιμα μέταλλα, ιδιαίτερα στις γυναικείες ταφές. Ανάμεσα στα ευρήματα συγκαταλέγονται διακοσμήσεις για τους μιάντες της ζώνης, βραχιόλια σε σχήμα φιδιού, δαχτυλίδια, περιδέραια από γυάλινες χάντρες και πολυάριθμες περόνες σε ποικίλους τύπους. Στην κεραμική απαντούν συχνά οι γαβάθες και τα αγγεία με τρεις λαβές που φέρουν διακόσμηση και σε μικρότερο βαθμό τα αμφικωνικά αγγεία¹⁵. Ως προς την εθνολογική ταυτότητα του πολιτισμού, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζονται σε αυτόν πολυεθνικά χαρακτηριστικά, ο Βίλμπαρκ θεωρείται γοθτικός πολιτισμός και συσχετίζεται με τη μαρτυρία στα *Getica* του Ιορδάνη για τη μετανάστευση των Γόθων από τη Σκανδιναβία προς τις ακτές της Βαλτικής¹⁶.

Έως τα μέσα του 2^{ου} αιώνα τα όρια του Βίλμπαρκ με τον Προξέβορσκ παρέμεναν αμετάβλητα. Λίγο μετά το έτος 150 ωστόσο, εξαιτίας της μετακίνησης των Γόθων, ο Βίλμπαρκ επεκτάθηκε ανατολικά του Μέσου Βιστούλα και αντικατέστησε τον Προξέβορσκ στην ανατολική Μαζοβία και την Ποντλασία καθώς και στην περιοχή βόρεια του Λούμπλιν. Ταυτόχρονα, τα στοιχεία του Βίλμπαρκ χάνονται τόσο στη

¹⁴. Σύμφωνα με τον Τάκιτο (*Germania* 43. 6, σ. 204) οι Λούγιοι συνόρευαν με τους Γόθους: «*Trans Lugios Gotones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda seuta, breves gladii et erga reges obsequium*». M. F. Jagodziński, *Przynależność kulturowa rejonu ujścia Wisły od I do IX wieku w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, *Pruthenia* 8 (2013) 97-126, σ. 100-101 (στο εξής: M. Jagodziński, *Przynależność kulturowa*).

¹⁵. K. Godłowski, *Przeworsk Kultur* 22-24, 31-33. – Του ίδιου, *Germanische Wanderungen* 61. – M. Ołędzki, *Cultures* 279-282.

¹⁶. Jordanis, *De origine actibusque Getarum*, έκδ. Th. Mommsen, *Jordanis Romana et Getica* [Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 5.1: σ. 53-138], Berolini 1882, IV 25, σ. 60: «*Ex hac igitur Scandza insula quasi officina gentium aut certe velut vagina nationum cum rege suo nomine Berig Gothi quondam memorantur egressi: qui ut primum e navibus exientes terras attigerunt, ilico nomen loci dederunt. Nam odieque illic, ut fertur, Gothiscandza vocatur*». (στο εξής: Ιορδάνης, *Getica*). K. Godłowski, *Germanische Wanderungen* 59-64. – M. Ołędzki, *Cultures* 279-280.

βόρεια Μεγάλη Πολωνία όσο και στην κεντρική και ανατολική Πομερανία. Η αντικατάσταση του λεγόμενου ανατολικού Προξέβορσκ από τον Βίλμπαρκ είχε αρχίσει νωρίτερα μέσω επιδρομών, έγινε όμως οριστική με την επέκταση των Γόθων προς τα εκεί, η οποία επιβεβαιώνεται και από τα *Getica* του Ιορδάνη¹⁷. Στα νέα νεκροταφεία, συχνά γειτονικά με τα προϋπάρχοντα, εμφανίζονται οι ταφές δίχως όπλα, τα οποία αντίθετα απαντούν στον ανατολικό Προξέβορσκ (ομφαλοί και λαβές ασπίδων, αιχμές δοράτων και ξίφη). Η μετακίνηση των Γόθων συνεχίστηκε αργότερα προς τα νοτιοανατολικά στην Πολεσία, τη Βολυνία και την Ποδολία και –πιθανόν στο πρώτο ήμισυ του 3ου αιώνα– στη νότια Ουκρανία, όπου δημιουργήθηκε ένας άλλος σημαντικός πολιτισμός, ο Τσέρνιαχοβ (η μετακίνηση προς το *Oium* σύμφωνα με τον Ιορδάνη)¹⁸.

Στα δυτικά του ποταμού Pasłęka, η ύστερη φάση του Βίλμπαρκ χρονολογείται στο β' ήμισυ του 3^{ου} αιώνα. Ο χώρος που εγκατέλειψαν οι Γόθοι εποίκιστηκε σταδιακά από πληθυσμούς του βαλτικού πολιτισμού Dollkeim-Κονγονο. Μία ιδιαίτερη ομάδα του δυτικού βαλτικού κύκλου στις λίμνες της Μαζουρίας είναι εκείνη του Elbląg (χρονολογείται μεταξύ του ύστερου 6^{ου} και του πρώιμου 7^{ου} αιώνα), η οποία, δίπλα σε τυπικά στοιχεία του Dollkeim-Κονγονο (καύσεις που καλύπτονται συχνά με λίθους, ταφές ίππων, αβαθή αγγεία κ.ά.), εμφανίζει γερμανικές και σκανδιναβικές επιρροές στα διακοσμητικά αντικείμενα και σχετίζεται πιθανότατα με βαλτικούς πληθυσμούς που μετακινήθηκαν προς περιοχές του Κάτω Βιστούλα. Ακόμη, κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και την ύστερη Αρχαιότητα –έως τα μέσα του 5^{ου} αιώνα– απαντά στην περιοχή της Μαζουρίας ο βαλτικός πολιτισμός

¹⁷. Ιορδάνης, *Getica* IV 26, σ. 60: «Vnde mox promoventes ad sedes Vlmerugorum, qui tunc Oceani ripas insidebant, castra metati sunt eosque commisso proelio propriis sedibus pepulerunt, eorumque vicinos Vandalos iam tunc subiugantes suis aplicavere victoriis. Vbi vero magna populi numerositate crescente et iam pene quinto rege regnante post Berig Filimer, filio Gadarigis, consilio sedit, ut exinde cum familiis Gothorum promoveret exercitus».

¹⁸. Ιορδάνης, *Getica* IV 27, σ. 60: «qui aptissimas sedes locaquae dum quereret congrua, pervenit ad Scythiae terras, quae lingua eorum Oium vocabantur: ubi delectatus magna ubertate regionum et exercitus mediaetate transposita pons dicitur, unde amnem traiecerat, inreparabiliter corruisse, nec ulterius iam cuidam licuit ire aut redire. Nam is locus, ut fertur, tremulis paludibus voragine circumiecta concluditur, quem utraque confusione natura reddidit inpervium. Verumtamen hodieque illic et voces armentorum audiri et indicia hominum depraehendi commeantium attestationem, quamvis a longe audientium, credere licet». K. Godłowski, *Przeworsk Kultur* 30-33, 39. – Του ίδιου, *Germanische Wanderungen* 64-66. – M. Ołędzki, *Cultures* 280-288. – M. Jagodziński, *Przynależność kulturowa* 106.

Bogaczewo. Τα τελευταία ίχνη των φορέων του Βίλμπαρκ στην περιοχή του δέλτα του Βιστούλα φθάνουν έως τη μετάβαση από τον 5^ο στον 6^ο αιώνα¹⁹.

Για την κατάσταση στον πολωνικό χώρο κατά τον 6^ο αιώνα οι γραπτές πηγές παρέχουν πολύ αποσπασματικές πληροφορίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μαρτυρίες του Ιορδάνη σχετικά με τον χώρο εγκατάστασης των πρώιμων Σλάβων αλλά και τον λαό των Venethi (ή Venedi). Ο Ιορδάνης οριοθετεί τον χώρο εγκατάστασης των Σκλαβηνών μεταξύ του Βιστούλα, του Δνεϊστερου και του Κάτω Δούναβη (όπου βρίσκεται το Νοβιόδουνον και πιθανόν ο αινιγματικός *lacus Mursianus*), και των Αντών μεταξύ του Δνείπερου και του Δνεϊστερου. Για τους πρώτους αναφέρει επίσης ότι ζουν σε δάση και έλη²⁰. Αναφορικά με τους προγόνους των Σλάβων, αρκετά αμφιλεγόμενη είναι η μαρτυρία του Ιορδάνη για τους Venethi (ή Venedi). Οι τελευταίοι, γνωστοί από πηγές του 1^{ου} και 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, όπως ο Τάκιτος, ο Πτολεμαίος και ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος, ζούσαν στην περιοχή του ποταμού Βιστούλα. Η μαρτυρία του Ιορδάνη είναι αντιφατική, καθώς σε ένα σημείο του έργου του αναφέρει ότι αυτός ο λαός έχει τρία ονόματα (Venethi, Άντες και Σκλαβηνοί, οι οποίοι έχουν κοινή καταγωγή) και σε άλλο ότι στην εποχή του το όνομα των Venethi είχε περάσει σε άλλα φύλα, τα οποία ονομάζονται κυρίως Σκλαβηνοί και Άντες. Στην πρώτη περίπτωση φαίνεται ότι υπάρχει μία ομάδα διακριτών φύλων, οι Venethi, οι Άντες και Σκλαβηνοί, με το όνομα των Venethi να

¹⁹. Anna Bitner-Wróblewska, Observers or participants? The Balts during turbulent epoch, στο *The Turbulent Epoch*, τ. I, σ. 97-112, εδώ 105-110 (στο εξής: A. Bitner-Wróblewska, Balts). Για το σημαντικότερο από τα νεκροταφεία της ομάδας Elbląg, στην εγκατάσταση της Nowinka, στην οποία απαντούν ευρήματα όπλων λόγω της στρατηγικής της θέσης, βλ. τη μονογραφία των B. Kontny - J. Okulicz-Kozaryn - M. Pietrzak, *Nowinka Site 1. The cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland*, Gdańsk - Warszawa 2011 (στο εξής: B. Kontny - J. Okulicz-Kozaryn - M. Pietrzak, *Nowinka*). - M. Jagodziński, *Przynależność kulturowa* 118.

²⁰. Ιορδάνης, *Getica* V 35, σ. 63: «Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt». M. Parczewski, *Anfänge* 141. - G. Schramm, Venedi, Antes, Sclaveni, Sclavi: Frühe Sammelbezeichnungen für slawische Stämme und ihr geschichtlicher Hintergrund, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 43 (1995) 161-200, σ. 169-170 (στο εξής: G. Schramm, Venedi). - F. Curta, Hiding Behind a Piece of Tapestry: Jordanes and the Slavic Venethi, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47 (1999) 321-340, σ. 324-326 (στο εξής: F. Curta, Jordanes). - Του ίδιου, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge 2001, σ. 39 (στο εξής: F. Curta, *Slavs*). - P. Barford, *Early Slavs* 35, 50.

χρησιμοποιείται ως δηλωτικό ολόκληρης της ομάδας, ενώ στη δεύτερη τα ονόματα Σκλαβηνοί και Άντες χρησιμοποιούνται αντί εκείνου των Venethi²¹.

Σύμφωνα με τον Προκόπιο, το έτος 512 οι Έρουλοι ηττήθηκαν από τους Λογγοβάρδους και διασπάστηκαν σε δύο μέρη. Το ένα εγκαταστάθηκε στο Ιλλυρικό και το δεύτερο, καθώς κινήθηκε προς τη Σκανδιναβία, «συνάντησε στο δρόμο του όλα τα σλαβικά φύλα». Η πορεία των Έρουλων, όπως και η θέση των σλαβικών φύλων είναι αδιευκρίνιστη, εικάζεται ωστόσο ότι στη διάρκεια αυτής της πορείας οι Έρουλοι ακολούθησαν τον Άνω Βιστούλα στη Μικρά Πολωνία και μετά τον Όντερ και τον Μέσο Έλβα, όπου ζούσαν οι Βάρνοι. Από την άλλη πλευρά, η αναφορά σε έρημες περιοχές εικάζεται ότι αφορά στη Σιλεσία²². Ως σχετική με τον χώρο της νότιας Πολωνίας θεωρείται η πληροφορία του Γρηγόριου της Τουρ για την πορεία των Αβάρων προς τη Δύση το 566 και τη σύγκρουσή τους με τους Φράγκους στη Θουριγγία. Εκτός από την πιθανή πορεία προς τα δυτικά, η μαρτυρία για έλειψη τροφίμων στους Αβάρους, τα οποία εξασφάλισαν, μαζί με αρκετά ζώα, μέσω της συνθήκης που ακολούθησε με τους Φράγκους, ερμηνεύεται ως ένδειξη για πληθυσμιακό κενό στην περιοχή δυτικά του Άνω Βιστούλα (Σιλεσία) και κατ' επέκταση αδυναμία της περιοχής

²¹ Ιορδάνης, *Getica* V 34, σ. 62-63: «... ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit. quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur». – Στο ίδιο, XXIII 119, σ. 88-89: «post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit, ... tria nunc nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Sclaveni». G. Schramm, *Venedi* 169. – F. Curta, *Jordanes* 321, 325, 330-332. – Του ίδιου, *Slavs* 39-40. – P. Barford, *Early Slavs* 35-36. – Γ. Καρδαράς, Οι Venethi στα *Getica* του Ιορδάνη: πρόγονοι των Σλάβων; *Τεκμήρια* 12 (2013-2014) 9-28, όπου και διεξοδικότερη βιβλιογραφία για το ζήτημα.

²² Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν Πολέμων, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τ. I-II: *De Bellis*, Leipzig 1962-1963, VI 15. 1-4, σ. 214-215: «Ὡνίκα Ἐρουλοὶ Λαγγοβαρδῶν ἡσσηθέντες τῇ μάχῃ ἐξ ἠθῶν τῶν πατριῶν ἀνέστησαν, οἱ μὲν αὐτῶν, ὥσπερ μοι ἐμπροσθεν δεδιήγηται, ᾠκήσαντο ἐς τὰ ἐν Ἰλλυριοῖς χωρία, οἱ δὲ δὴ ἄλλοι Ἰστρον ποταμὸν διαβαίνειν οὐδαμῇ ἔγνωσαν, ἀλλ' ἐς αὐτάς που τὰς ἐσχατιὰς τῆς οἰκουμένης ἰδρῶσαντο· οὗτοι γοῦν πολλῶν ἐκ τοῦ βασιλείου αἵματος ἡγουμένων σφίσιν ἤμειψαν μὲν τὰ Σκλαβηγῶν ἔθνη ἐφεξῆς ἅπαντα, ἔρημιον δὲ χώραν διαβάντες ἐνθένδε πολλὴν ἐς τοὺς Οὐάρωνος καλουμένους ἐχώρησαν. μεθ' οὗς δὴ καὶ Δανῶν τὰ ἔθνη παρέδραμον οὐ βιαζομένων σφᾶς τῶν τῆδε βαρβάρων». M. Parczewski, *Anfänge* 141-142. – Του ίδιου, *Beginnings* 83-84. – P. Barford, *Early Slavs* 53. – M. Ruttikay, *The North of the Carpathian Basin in the 5th and 6th Centuries AD, στο Foreigners in Early Medieval Europe. Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*, ἐκδ. D. Quast [Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 78], Mainz 2009, σ. 273-293, ἐδῶ 287-288.

να παράσχει τα αναγκαία στους Αβάρους²³. Σύμφωνα με τον J. Poleski, τον ίδιο δρόμο μέσω της νότιας Πολωνίας είχαν ακολουθήσει οι Άβαροι και κατά την εκστρατεία τους στη Θουριγγία το 562. Εκτός από τα παραπάνω, ο μελετητής επικαλείται ως πιθανό κατάλοιπο των αβαρικών εκστρατειών τον εντοπισμό ενός εργαλείου από κέρατο έλαφου – αντίστοιχου με ευρήματα στο αβαρικό χαγανάτο κατά το δεύτερο ήμισυ του 6^{ου} και τον 7^ο αιώνα– σε πρόμη σλαβική εγκατάσταση κοντά στην Κρακοβία²⁴.

Στον Ιορδάνη απαντούν μαρτυρίες και για άλλους λαούς της Αρχαιότητας, όπως οι Vidivarii και οι ανατολικοί γείτονές τους Aesti. Οι Vidivarii (όνομα με μάλλον γερμανικό έτυμο) ήταν μία ομάδα φύλων που ζούσε στις εκβολές του Βιστούλα. Πιθανόν σε αυτούς είχαν καταφύγει πληθυσμοί από τα νότια κατά τη μετανάστευση των λαών ενώ, σύμφωνα με τον M. Parczewski, οι Vidivarii εξακολουθούσαν να ζουν έως τις αρχές του 6^{ου} αιώνα μεταξύ του Κάτω Βιστούλα και του Όντερ²⁵. Από την άλλη πλευρά, οι Aesti –που φέρονται να έχουν

²³. *Gregorii episcopi Turonensis Decem Libri Historiarum*, έκδ. B. Krusch - W. Levison [Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Merovingicarum 1.1], Hannover 1951², IV 29, σ. 161-162: «*Chuni vero iterum in Gallias venire conabantur. Adversum quos Sygiberthus cum exercitu dirigit, habens secum magnam multitudinem virorum fortium. Cumque confligere deberent, ... quos non potuit superare virtute proelii, superavit arte donandi. Nam, datis muneribus, foedus cum rege iniit, ut omnibus diebus vitae suae nulla inter se proelia commoverint; ... Sed et rex Chunorum multa munera regi Sigybertho dedit*». - *Pauli Diaconi Historia Langobardorum*, έκδ. L. Bethmann - G. Weitz [Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX: σ. 12-187], Hannover 1878, II 10, σ. 78-79. - M. Parczewski, *Anfänge* 142. - Του ίδιου, *Beginnings* 84. Αρκετά διαφωτιστικές ως προς τη γενική αναφορά σε *munera* του Γρηγορίου της Τουρ είναι η σχετική μαρτυρία του Μένανδρου Προτήκτορα (*Ιστορία*, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman* [ARCA: Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 17], Liverpool 1985, απόσπ. 11, σ. 126-128): «*Ὅτι Ἀβάρων καὶ Φράγγων σπεισαμένων πρὸς ἀλλήλους, καὶ τῆς εἰρήνης ἐμπεδωτάτα ἐχούσης, ἐσήμηνεν ὁ Βαϊανὸς Σιγισβέρτῳ τῷ τῶν Φράγγων ἡγεμόνι οἷα λιμῶ πιεζομένης αὐτῷ τῆς στρατιᾶς, καὶ ὡς χρῶν εἴη βασιλεῖα καθεστῶτα καὶ πρὸς γε αὐτόχθονα μὴ περιιδεῖν στράτευμα ἔνσπονδον. ἔφασκε δὲ ὡς, εἴ γε ἐπιρρώσει τῶν Ἀβάρων τὸ στράτευμα τοῖς ἀναγκαίοις, οὐ πλέον ἢ τρεῖς ἡμέρας αὐτοῦ ἐνδιατρίψει, εἶτα ἀπαλλαγίσει. ταῦτα ἐπειδὴ ἀπήγγελο τῷ Σιγισβέρτῳ, παραχρῆμα ὃ γε ἄλλοῦρά τε ἔστειλε τοῖς Ἀβάροις καὶ ὄσπρια καὶ ὄϊς καὶ βόας*». - Στο ίδιο, σ. 267, σημ. 151. Για τις δύο συγκρούσεις στον ποταμό Έλβα στη Θουριγγία βλ. W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, München 1988, σ. 45-50. - Γ. Καρδαράς, *Το Βυζάντιο και οι Άβαροι, ΣΤ'-Θ' αι. Πολιτικές, διπλωματικές και πολιτισμικές σχέσεις* [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Μονογραφίες 15], Αθήνα 2010, σ. 42, 46.

²⁴. J. Poleski, *Małopolska* 214.

²⁵. Ιορδάνης, *Getica* V 36, σ. 63: «*ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident, ex diversis nationibus adgregati; post quos*

υποταχθεί προσωρινά από τον βασιλιά των Οστρογόθων Ερμανάριχο γύρω στο 370– αποτελούσαν ένα σύνολο δυτικοβαλτικών φύλων στο δυτικό τμήμα των λιμνών της Μαζουρίας και τη βάλτικη ζώνη ανατολικά του ποταμού Pasłęka (στο απώτατο όριο του *Γερμανικού Ωκεανού*), τα οποία διατήρησαν τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά έως και τον πρώιμο Μεσαίωνα²⁶. Το γεγονός ότι εξακολουθούσαν να έχουν έναν σημαντικό ρόλο στο εμπόριο του ήλεκτρου κατά τον πρώιμο 6^ο αιώνα επιβεβαιώνεται από μία επιστολή του βασιλιά των Οστρογόθων Θεοδώριχου γύρω στο 523-526, με την οποία ευχαριστούσε πρεσβεία των Aesti προς αυτόν για το ήλεκτρο που τού δώρισαν²⁷. Ως

ripam Oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus omnino. Quibus in austrum adsidet gens Acatzirorum fortissima, frugum ignara, quae pecoribus et venationibus victitata». J. Okulicz, Problem keramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI-VII w. n.e.), *Pomorania Antiqua* 13 (1988) 103-133, σ. 133 (στο εξής: J. Okulicz, Problem keramiki), ο οποίος θεωρεί τους Vidivarii μίξη Βάλτων με γερμανικά στοιχεία του Βίλμπαρκ και τους συνδέει με τον πολιτισμό του Όλζτυν (βλ. παρακάτω). – M. Parczewski, *Anfänge* 138, 141. – Του ίδιου, *Beginnings* 83. – A. Bitner-Wróblewska, Balts 109, η οποία συνδέει με τους Vidivarii τα πολυεθνικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά στις εκβολές του Βιστούλα και κυρίως την ομάδα Elbląg. Αντίθετα, σύμφωνα με τους B. Kontny - J. Okulicz-Kozaryn - M. Pietrzak (*Nowinka*, σ. 7), το νεκροταφείο της Nowinka αντιπροσωπεύει μία κοινωνική ομάδα που διαδέχτηκε τους Vidivarii. – M. Jagodziński, *Przynależność kulturowa* 106.

²⁶ Ιορδάνης, *Getica* XXIII 120, σ. 89: «*Aestorum quoque similiter nationem, qui longissimam ripam Oceani Germanici insident, idem ipse prudentia et virtute subegit omnibusque Scythiae et Germania nationibus ac si propriis laboribus imperavit*». M. Parczewski, *Anfänge* 138-139. – Του ίδιου, *Beginnings* 83. Για τους πρώιμους βάλτικούς πολιτισμούς μεταξύ των ποταμών Pasłęka και Daugava (πολιτισμός Sudovia στα δυτικά και ανατολικός λιθουανικός των τύμβων στα ανατολικά) κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και την ύστερη Αρχαιότητα βλ. K. Godłowski, *Chronology* 42-56. – A. Bitner-Wróblewska, Balts 97-104. Για τις εμπορικές σχέσεις των Βάλτων με τη Ρώμη καθώς και τον χώρο του Δούναβη και του Ρήνου, που αφορούσαν κυρίως στο εμπόριο του ήλεκτρου (του «χρυσού του βορρά») βλ. M. Michelbertas, *Die Kontakte zwischen den Donauebenen und Litauen in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit, στο Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauebiet“* (Kraków - Karniowice, 3.-7. Dezember 1990), εκδ. K. Godłowski - Renata Madyda-Legutko, Kraków 1992, σ. 279-284 (στο εξής: *Grundprobleme* και M. Michelbertas, Kontakte). – Audronė Bliujienė, *The Backcountry Balts (Aesti) and the ‘Northern Gold’ in Late Antiquity and the Early Middle Ages, στο Neglected Barbarians, εκδ. F. Curta [Studies in the Early Middle Ages 32], Turnhout 2010, σ. 13-29 (στο εξής: *Neglected Barbarians* και A. Bliujienė, ‘Northern Gold’)*. Για τις μαρτυρίες του Τάκιτου γύρω από τους Aesti βλ. *Germania* 45. 2-8, σ. 206-210. M. Jagodziński, *Przynależność kulturowa* 100-102, όπου και η θέση για την ταύτιση των Aesti με τον πολιτισμό Dollkeim-Kovrovo.

²⁷ *Cassiodori Senatoris Variae*, εκδ. Th. Mommsen [Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 12], Berolini 1894, V 2 (Hestis Theodericus rex), σ.

σχετιζόμενη με την περιοχή της Πομερανίας τέλος εκλαμβάνεται από πολλούς μελετητές η περιγραφή του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη για τρεις κιθαρωδούς Σκλαβηνούς, οι οποίοι, όταν έπεσαν στα χέρια των Βυζαντινών το 592 ανέφεραν ότι κατάγονται «από τον δυτικό Ωκεανό και αγνοούσαν τον σίδηρο». Αντίθετα, άλλοι μελετητές επισημαίνουν μία σειρά κοινών τόπων στο απόσπασμα, οι οποίοι, μεταξύ άλλων, αφορούν και στο θέμα του ωκεανού στο πλαίσιο των γεωγραφικών ορίων του κόσμου κατά την Αρχαιότητα²⁸.

Η διείσδυση των πρώιμων Σλάβων στη σημερινή Πολωνία σχετίζεται με την εξάπλωση του πολιτισμού Κόρτσακ-Πράγας, φορείς του οποίου ήταν οι νέοι έποικοι. Ο Κόρτσακ-Πράγας, που ταυτίζεται συχνά με τους Σκλαβηνούς (τον δυτικό κλάδο των πρώιμων Σλάβων)²⁹, εξαπλώθηκε από τον Μέσο Δνείπερο έως τον Μέσο Έλβα στα δυτικά και τον Μέσο και Κάτω Δούναβη στα νότια. Το σύνολο των πρώιμων ευρημάτων του δείχνει μία κοινωνία με υποτυπώδη οργάνωση, η οικονομία της οποίας στηριζόταν στη γεωργία, ιδιαίτερα την καλλιέργεια κέχρου και σιτηρών, και την κτηνοτροφία. Ως ταφικό έθιμο κυριαρχούν οι καύσεις σε λάκκους ή τεφροδόχες υδρίες, οι οποίες εντοπίζονται σε μικρά νεκροταφεία και σπανιότερα σε λοφίσκους. Άλλο χαρακτηριστικό του Κόρτσακ-Πράγας είναι η περιορισμένη χρήση

143-144: «... *sed unde veniat, incognitum vos habere dixerunt, quam ante omnes homines patria vestra offerente suscipitis. haec quodam Cornelio describente legitur in interioribus insulis Oceani ex arboris suco defluens, unde et sucinum dicitur, paulatim solis ardore coalescere*». M. Michelbertas, Kontakte 282. – M. Parczewski, Anfänge 138. – B. Kontny - J. Okulicz-Kozaryn - M. Pietrzak, Nowinka 128. – Jagodziński, Przynależność kulturowa 110-111.

²⁸. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ιστορία*, έκδ. C. de Boor, *Theophylacti Simocattae Historiae*, Leipzig 1887, VI 2. 10-16, σ. 223-224: «Τῆ δὲ ὑστεραία ἄνδρες τρεῖς Σκλαβηνοὶ τὸ γένος μηδὲν τι σιδήρου περιβαλλόμενοι ἢ ὀργάνων πολεμικῶν ἐάλωσαν ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλέως ὑπασπιστῶν κιθάροι δὲ αὐτοῖς τὰ φορτία, καὶ ἄλλο τι οὐδὲν ἐπεφέροντο. ... οἱ δὲ τὸ μὲν ἔθνος ἔφασαν πεφυκέναι Σκλαβηνοὶ πρὸς τῷ τέρματι τε τοῦ δυτικοῦ ὠκηκέναι Ὠκεανοῦ, τὸν δὲ Χαγάνον μέχρι τῶν αὐτόθι πρέσβεις ἐκπέμψασθαι ἐπὶ συλλογῇ μαχίμου δυνάμεως δῶρά τε πολλὰ τοῖς ἐθνάρχαις φιλοτιμήσασθαι. ... κιθάρας τε ἐπιφέρεισθαι διὰ τὸ μὴ ἐξησκήσθαι ὄπλα τοῖς σώμασι περιβάλλεσθαι, τῆς χώρας αὐτοῖς ἀγνοούσης τὸν σίδηρον κἀντεῦθεν τὸν εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον παρεχομένης τὸν βίον αὐτοῖς, λύραις τε καταψάλλεσθαι περιλαλεῖν οὐκ εἰδότας ταῖς σάλπιγξιν ...». Για τις ποικίλες ερμηνείες γύρω από τις πληροφορίες του αποσπάσματος βλ. την πρόσφατη μελέτη του M. Wołoszyn, *Theophylaktos Simokates und die Slawen am Ende des westlichen Ozeans - die erste Erwähnung der Ostseeslawen?* (Teofilakt Simokatta i Słowianie znad brzegu Oceanu Zachodniego. Najstarsze świadectwo obecności Słowian nad Bałtykiem?), Kraków 2014 (στο εξής: M. Wołoszyn, *Theophylaktos Simokates*).

²⁹. Βλ. C. Goehrke, *Frühzeit des Ostslaventums* [Erträge der Forschung 277], Darmstadt 1992, σ. 11-12. – J. Poleski, *Małopolska* 213.

μεταλλικών αντικειμένων και η χειροποίητη κεραμεική (συνήθως ακόσμητη και σε περιορισμένες παραλλαγές με ψηλά ή μεσαίου μεγέθους αγγεία για οικιακή χρήση) με την τροχήλατη να απαντά τον 6^ο αιώνα μόνο στον χώρο του Κάτω Δούναβη. Το πρότυπο εγκατάστασης είναι ομοιόμορφο με μικρούς και ανοχύρωτους οικισμούς από τέσσερις έως δέκα οικίες –συνήθως σε μία ή δύο γραμμές– κατά μήκος της όχθης ενός ποταμού, οι οποίες απείχαν γύρω στα 15 μέτρα μεταξύ τους. Στον δυτικοσλαβικό χώρο απαντά ορισμένες φορές η ημικυκλική διάταξη των κατοικιών. Παρατηρούνται επίσης ομάδες εγκαταστάσεων που περιλαμβάνουν έως και 16 οικισμούς. Οι τελευταίοι απείχαν μεταξύ τους έως δύο χιλιόμετρα, ενώ οι ομάδες εγκαταστάσεων από πέντε έως δέκα χιλιόμετρα. Υποστηρίζεται ότι αυτές οι ομάδες ήταν αυτόνομες και αυτοδιοικούμενες και ότι ανάμεσα στους κατοίκους τους υπήρχαν οικογενειακοί δεσμοί.

Αναφορικά με τον τύπο κατοικίας, κατά την πρώιμη σλαβική περίοδο κυριαρχεί η τετράγωνη ημιυπόγεια κατοικία με εμβαδόν από 12 έως 20 τμ., πλευρικό μήκος 3-4 μέτρα και βάθος από 50 εκατοστά έως ένα μέτρο κάτω από το έδαφος. Σε μία γωνία, συνήθως απέναντι από την είσοδο και στη βορειοανατολική πλευρά, υπήρχε είτε ανοικτή εστία, με ωειδές ή κυκλικό σχήμα, είτε φούρνος από λιθοδομή ή πλινθοδομή και σε ποικίλα σχήματα (ορθογώνιος, σχήμα πετάλου κ.ά.). Στους Ανατολικούς Σλάβους απαντούν και οι δύο τύποι φούρνων ενώ στους Δυτικούς μόνο οι λίθινοι με ελάχιστες εξαιρέσεις. Στη λιθοδομή, οι λίθοι ήταν συγκολλημένοι με πηλό. Οι φούρνοι εντοπίζονται και εκτός των κατοικιών για οικιακή ή παραγωγική χρήση. Η κατοικία είχε συνήθως ξύλινα τοιχώματα από δοκούς, ενώ σε μέρος των κατοικιών απαντούν στις γωνίες ή το κέντρο και ενισχυτικά υποστηλώματα για τα τοιχώματα και τη δίρριχτη στέγη. Το δάπεδο της κατοικίας έφερε επίστρωση από πηλό. Εκτός των κατοικιών απαντούν και κατάλοιπα λάκκων για αποθηκευτική χρήση. Στον δυτικοσλαβικό χώρο εντοπίστηκαν και αρκετές ημιυπόγειες με ωειδές ή ορθογώνιο σχήμα, οι οποίες πιθανόν είναι μεταγενέστερες κατασκευές ή εξυπηρετούσαν παραγωγικούς σκοπούς³⁰.

³⁰ M. Parczewski, *Anfänge* 62-65, 140. – Του ίδιου, *Beginnings* 79-80. – Z. Kobylński, *Settlement Structures in Central Europe at the beginning of the Middle Ages*, στο *Origins*, σ. 97-114, εδώ 99-108 (στο εξής: Z. Kobylński, *Settlement Structures*). – P. Barford, *Early Slavs* 38-39. – S. Brather, *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa* [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 61], Berlin - New York 2008, σ. 55-58, 98-101, 189-191, 256-260 (στο εξής: S. Brather, *Archäologie*). – Sylwia Cygan, *Wczesnosłowiańskie półziemianki kwadratowe na terenie Polski, Czech,*

Σύμφωνα με τον M. Parczewski, η πρόωμη σλαβική περίοδος στην Πολωνία χρονολογείται από τα τέλη του 5^{ου} (ή αρχές του 6^{ου}) έως τα μέσα του 7^{ου} αιώνα. Η πρώτη φάση της, την οποία ονομάζει «αρχαϊκή», χρονολογείται έως τα μέσα του 6^{ου} αιώνα. Αυτή σχετίζεται με το πρώτο κύμα των φορέων του Κόρτσακ-Πράγας, ευρήματα του οποίου απαντούν μόνο στον Άνω και -λιγότερο- στον Μέσο Βιστούλα (στον δεύτερο είναι πιθανές και βαλτικές επιδράσεις). Κατά τη δεύτερη φάση, και έως τα τέλη του 7^{ου} αιώνα, διαδοχικά κύματα εποίκων κάλυψαν τις περιοχές δυτικά του Βιστούλα έως τον ποταμό Όντερ και την Πομερανία³¹. Στα τέλη του 5^{ου}/αρχές του 6^{ου} αιώνα, κατάλοιπα προγενέστερων πληθυσμών, και αντίστοιχα πρότυπα εγκαταστάσεων, απαντούν ακόμη στην Πομερανία και την περιοχή του Άνω Warta στην κεντρική Πολωνία. Όπως είδαμε παραπάνω, τα αίτια της διακοπής των προσλαβικών εγκαταστάσεων στην Πολωνία δεν σχετίζονται ιδιαίτερα με την έλευση των νέων εποίκων αλλά με τις μετακινήσεις κατά την μετανάστευση των λαών. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχουν επαρκή τεκμήρια συμβίωσης των Σλάβων με τους προγενέστερους πληθυσμούς, θεωρείται ωστόσο πιθανή η συμβίωσή τους και η αφομοίωση των δεύτερων σε ορισμένες περιοχές³².

Εξετάζοντας συνολικά την πρόωμη σλαβική περίοδο στην Πολωνία, στη χώρα παρατηρούνται κατά κανόνα μικρές ανοικτές εγκαταστάσεις από τέσσερις έως έξι οικίες, που περιβάλλονταν από άλλα στοιχεία (λάγκους, φούρνους, χώρους παραγωγής ή πηγάδια). Οι οικισμοί δημιουργούνταν δίχως ένα συγκεκριμένο σχέδιο και σε εύφορες περιοχές, όπως κατά μήκος ενός παρακείμενου ποταμού, ενώ παρατηρούνται και μεγάλες ομάδες εγκαταστάσεων, π.χ. κοντά στην Κρακοβία. Στους πρώιμους σλαβικούς οικισμούς της Πολωνίας οι κατοικίες απείχαν μεταξύ τους από 10 έως 25 μέτρα. Κατά μέσο όρο, το εμβαδόν τους είναι περίπου 14 τ.μ. και το βάθος τους γύρω στο ένα μέτρο, ενώ

Slowacji, wschodnich Niemiec i dolnej Austrii, Rzeszów 2006, σ. 75-97 (στο εξής: S. Cygan, *Półziemianki*). - P. Šalkovský, Najstaršie včasnoslávské obydlia (v pravlasti a prvých vlnách západnej expanzie), στο *XIV. mezinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*, εκδ. P. Žeňuch, Bratislava 2008, σ. 199-215, edó 209 (στο εξής: P. Šalkovský, *Obydlia*). - J. Poleski, *Malópolska* 213.

³¹ M. Parczewski, Neue frühslawische Funde aus Polen, στο *Grundprobleme*, σ. 285-291, edó 286 (στο εξής: M. Parczewski, *Frühslawische Funde*). - Του ίδιου, *Anfänge* 90-94, 129-131, 140, 143. - Του ίδιου, *Beginnings* 81-83, 87. - S. Cygan, *Półziemianki* 75. - J. Poleski, *Malópolska* 213.

³² W. Loziński, *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI-X wiek)*, Wrocław u.a. 1982, σ. 302 (στο εξής: W. Loziński, *Osadnictwo*). - M. Parczewski, *Anfänge* 138-139. - J. Sikora, *Ziemia Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Łódź 2009, σ. 180 (στο εξής: J. Sikora, *Ziemia Centralnej Polski*).

σε κάποιες περιπτώσεις έφθαναν και το 1.30 (στην Κρακοβία-Nowa Huta και στο Wyszogród κοντά στο Πλοτσκ). Εκτός από τις τυπικές τετράγωνες ημιυπόγειες παρατηρούνται συχνά και στην Πολωνία άλλοι τύποι ημιυπόγειων κατοικιών, όπως ορθογώνιες ή ωοειδείς, ενίοτε και ακανόνιστου σχήματος, με βάθος έως μισό μέτρο. Για ένα μέρος των κατοικιών επίσης στην κεντρική Πολωνία διατυπώνεται η άποψη ότι δεν είχαν ξύλινα τοιχώματα και υποστηλώματα και η οροφή τους ακουμπούσε στο έδαφος. Στην Πολωνία απαντούν μόλις τέσσερις περιπτώσεις φούρνου από πλινθοδομή στα νότια της χώρας (ένας στο Grodzisko Dolne και τρεις στην Igołomia). Εξαιρέσεις αποτελούν επίσης μία εστία ορθογώνιου σχήματος στο Λούμπλιν-Kirkut και η χρήση υπόγειου αποθηκευτικού χώρου εντός δύο ημιυπόγειων κατοικιών (Grodzisko Dolne και Bachórz)³³.

Τα νεκροταφεία βρίσκονταν σε απόσταση μισού έως ενός χιλιομέτρου από τις εγκαταστάσεις, ενίοτε έως και δύο χιλιόμετρα. Στα πρώιμα σλαβικά νεκροταφεία απαντούν καύσεις σε υδρίες ή σε λάγκους. Οι τεφροδόχες υδρίες εντοπίζονται και μέσα σε χωμάτινους λοφίσκους, οι περισσότεροι εκ των οποίων βρίσκονταν σε δάσος ή γύρω από αυτό. Στα τέλη του 7^{ου}/αρχές 8^{ου} αιώνα, οι υδρίες τοποθετούνταν πλέον στην επιφάνεια των λοφίσκων³⁴. Στην κεραμική της πρώιμης σλαβικής περιόδου διακρίνονται κατά κανόνα χειροποίητα και ακόσμητα αγγεία. Τα λιγοστά ευρήματα τροχήλατης κεραμικής που εντοπίστηκαν σε εγκαταστάσεις του 6^{ου} αιώνα στη νότια Πολωνία (Grodzisko Dolne, Bachórz, Nowa Huta/Mogila κ.ά.) θεωρούνται ως εισηγμένα από τον Κάτω Δούναβη³⁵. Από τον χώρο της νότιας Πολωνίας (Μικρά Πολωνία και Σιλεσία) προέρχονται κατά κύριο λόγο τα πρώιμα μεταλλικά αντικείμενα για καθημερινή χρήση όπως μαχαίρια ή αγκίστρια αλιείας αλλά και αιχμές βελών και ακοντίων. Αρκετά είναι τα εργαλεία από οστό, όπως σουβλιά ή τρυπάνια, ενώ στη Μικρά Πολωνία απαντούν

³³. M. Parczewski, *Anfänge* 96-108, 140. – Z. Kobylński, *Settlement Structures* 99-108. – Του ίδιου, *Zagadnienie struktur osadniczych na ziemiach polskich w końcu Starożytności i początku Średniowiecza*, στο *Materiały*, σ. 293-305. – S. Cygan, *Półziemianki* 78-89. – P. Šalkovský, *Obydľia* 209. – J. Sikora, *Ziemia Centralnej Polski* 179.

³⁴. Helena Zoll-Adamikowa, *Badania nad rytuałem ciałopalnym z pierwszych faz wczesnego średniowiecza w Małopolsce*, *Archeologia Polski* 13.2 (1968) 407-428, σ. 425-428. – Της ίδιας, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski* (μέρος δεύτερο, Ανάλυση-Συμπεράσματα), Wrocław u.a. 1979, σ. 271-272, 276. – M. Parczewski, *Anfänge* 115-118.

³⁵. Helena Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski* (μέρος πρώτο, Πηγές), Wrocław u.a. 1975, σ. 306. – M. Parczewski, *Anfänge* 26-68. – S. Cygan, *Półziemianki* 90, 93.

και λιγοστά κτένια από οστό καθώς και απλά χάλκινα αντικείμενα διακόσμησης. Πολυάριθμα ωστόσο είναι τα ευρήματα σχετικά με την υφαντουργία ή γεωργικές εργασίες, όπως αδράχτια, ακονόπετρες και μυλόπετρες³⁶. Τέλος, η οικονομία στηριζόταν στη γεωργία και στον εκτατικό τρόπο καλλιέργειας, με το κύριο βάρος στα δημητριακά, αλλά και στην κτηνοτροφία (βοοειδή καθώς και χοίροι, πρόβατα, αίγες και ίπποι)³⁷.

Καθώς η σλαβική διείσδυση πραγματοποιήθηκε μέσω της δυτικής Ουκρανίας, τα πρώτα ευρήματα σε πολωνικό έδαφος, που χρονολογούνται στα τέλη του 5^{ου}/αρχές 6^{ου} αιώνα –και φθάνουν έως τον 7ο-εντοπίστηκαν στην υποκαρπάθια Πολωνία (με κέντρο το Rzeszów) και ειδικότερα στην εγκατάσταση του Grodzisko Dolne (περιοχή του Leżajsk στην κοιλάδα του ποταμού Σαν/San). Η εγκατάσταση αυτή, με 11 ημιυπόγειες κατοικίες, είναι μία από τις σημαντικότερες ανάμεσα στις 16 πρώιμες σλαβικές που εντοπίστηκαν στις κοιλάδες των ποταμών Σαν και Wisłoka. Οι 16 αυτοί οικισμοί αποτελούν ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη ομάδα εγκαταστάσεων στον πολωνικό χώρο. Άλλη σημαντική εγκατάσταση είναι εκείνη στο Bachórz (περιοχή του Rzeszów), όπου ήλθαν στο φως 14 τετράγωνες ημιυπόγειες κατοικίες με φούρνο από λιθοδομή ή πλινθοδομή, οι οποίες είχαν εμβαδόν κατά μέσο όρο 14 τ.μ. Το μήκος των πλευρών τους, κατασκευασμένων από κορμούς δέντρων, κυμαινόταν από 2,5 έως 4,5 μέτρα ενώ το βάθος τους μέσα στο έδαφος από 48 έως 85 εκατοστά. Η κεραμική του Bachórz ανήκει στον πολιτισμό Κόρτσνακ-Πράγας. Μοναδικό εύρημα στο Bachórz αποτελεί μία χάντρα από ήλεκτρο, η οποία αποτελεί ίσως τεκμήριο για επαφές με παρακείμενους πληθυσμούς του ύστερου Προξέβορσκ. Ακόμη, στην περιοχή του Jarosław εντοπίστηκαν 25 ημιυπόγειες κατοικίες στην εγκατάσταση του Ożańsk και 12 στο Zamiechów³⁸.

Βορειότερα της υποκαρπάθιας Πολωνίας, στη διοικητική περιφέρεια του Λούμπλιν (Lubelskie), σημαντικά είναι τα ευρήματα του Horodysko και της μικρότερης παρακείμενης εγκατάστασης του Nowy Folwark, 30 χλμ. βορείως του Chełm, τα οποία αποτελούν ίσως τα

³⁶ M. Parczewski, *Anfänge* 69-78. – S. Cygan, *Półziemianki* 91-92. – J. Poleski, *Małopolska* 214.

³⁷ M. Parczewski, *Anfänge* 108-113. – J. Poleski, *Małopolska* 213-214.

³⁸ Joanna Podgórska-Czopek, *Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w Grodzisku Dolnym*, stan. 3, woj. Rzeszów, *Archaeoslavica* 1 (1991) 9-60. – M. Parczewski, *Frühslawische Funde* 285. – Του ίδιου, *Early Slavic Settlements (5th/6th-7th centuries) along the Route of the A4 Motorway in the South-Eastern Poland*, στο *Autostrada w Przeszłość. Katalog Wystawy/Motorway to the Past. Exhibition Catalogue*, εκδ. S. Czopek κ.ά., Rzeszów 2011, σ. 97-108, εδώ 107-108. – S. Cygan, *Półziemianki* 92-93.

πρωιμότερα δείγματα του σλαβικού εποικισμού στην περιοχή. Ανάμεσα στα ευρήματα, μεγάλο μέρος των οποίων ανάγεται στους ρωμαϊκούς χρόνους, συγκαταλέγονται χειροποίητη και ακόσμητη κεραμεική που χρονολογείται από τον 6^ο έως τον 8^ο αιώνα, ενώ άλλα αρκετά λιγότερα σε αριθμό θραύσματα αγγείων μαρτυρούν τη χρήση αργού τροχού στο άνω τμήμα τους. Απαντούν επίσης πρώιμες τετράγωνες ημιυπόγειες κατοικίες που φέρουν υποστηλώματα καθώς και εστία σε μία γωνία. Εκτός από το Horodysko, πρώιμες σλαβικές εγκαταστάσεις του 6^{ου} και 7^{ου} αιώνα απαντούν και σε άλλες θέσεις της λεκάνης του Hrubieszów κοντά στα σημερινά πολωνοουκρανικά σύνορα³⁹. Στην περιοχή της πόλης του Λούμπλιν επίσης απαντούν δύο αξιόλογες θέσεις (Λούμπλιν-Czwartek και Λούμπλιν-Kirkut) με την πρώτη να χρονολογείται στον 6^ο και τη δεύτερη στον 7^ο αιώνα⁴⁰.

Στα τέλη του 5^{ου}/αρχές 6^{ου} αιώνα χρονολογούνται τα πιο πρώιμα σλαβικά ευρήματα στην περιοχή του Άνω Βιστούλα στη σημερινή Μικρά Πολωνία (κέντρο της η Κρακοβία). Η περιοχή αυτή φαίνεται ότι είχε εποικιστεί σε μεγάλο βαθμό από τους Σλάβους έως το 550 περίπου και ότι έως τότε ο Βιστούλας παρέμενε το δυτικό όριο της σλαβικής εξάπλωσης –σε αντιστοιχία με τη μαρτυρία του Ιορδάνη– καθώς τα ευρήματα του πολιτισμού Κόρτσικ-Πράγας φθάνουν έως την ανατολική όχθη του ποταμού. Στον χώρο του Άνω Βιστούλα εντοπίζονται ανοικτές εγκαταστάσεις, συνήθως μικρές και αγροτικού χαρακτήρα, ενώ δεν υπάρχουν κατάλοιπα οχυρώσεων. Οι εγκαταστάσεις δείχνουν ένα «άτακτο» σχέδιο, όπου οι οικίες εκτείνονται σε γραμμές κατά μήκος μικρών ή μεγαλύτερων ποταμών. Οι μεγαλύτερες από αυτές περιλαμβάνουν λιγότερες από 20 κατοικίες. Το σύνολο επίσης της πρώιμης κεραμεικής στη Μικρά Πολωνία περιλαμβάνει κατά κανόνα χειροποίητα και ακόσμητα αγγεία, που είναι τα πλέον πολυάριθμα ανάμεσα στα ευρήματα των πρώιμων σλαβικών εγκαταστάσεων. Αντίστοιχα ευρήματα με τη Μικρά Πολωνία απαντούν εν μέρει και λίγο βορειότερα στον Μέσο Βιστούλα, όπου παρατηρούνται και βαλτικές επιδράσεις⁴¹.

³⁹. M. Dulnicz - T. Dzieńkowski - S. Gołub, Horodysko bei Chelm (Ostpolen). Eine frühslawische Siedlung mit 14C- und Thermolumineszenzdatierung, στο *The early Slavic settlement in Central Europe in the light of new dating evidence*, εκδ. M. Dulnicz - S. Mozdioch [Interdisciplinary Medieval Studies Volume III], Wrocław 2013 (στο εξής: *The early Slavic settlement*), σ. 23-40, εδώ 23-25.

⁴⁰. M. Parczewski, *Anfänge* 90. – S. Cygan, *Półziemianki* 78-79, 84-87, 94.

⁴¹. M. Parczewski, *Anfänge* 140-142. – J. Poleski, *Małopolska* 213-214.

Τα παλαιότερα και αξιολογότερα ευρήματα του πολιτισμού Κόρτσακ-Πράγας στη Μικρά Πολωνία σχετίζονται με τη λεγόμενη φάση Μογκίλα (Mogila) και αφορούν στα ευρήματα της θέσης Nowa Huta/Mogila στην Κρακοβία. Στη θέση αυτή, με τον μεγάλο αριθμό ευρημάτων, εντοπίστηκαν και ορισμένα που απαντούν κατ'εξαιρέση στον πολωνικό χώρο για την πρόωμη σλαβική περίοδο. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται θραύσματα τροχήλατης κεραμεικής, που πιθανόν προέρχονται από τον Κάτω Δούναβη, καθώς και μία περόνη με πέντε εξάρματα (τύπου Δνείπερου), η οποία είναι η παλαιότερη στην Πολωνία και χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου}/αρχές 7^{ου} αιώνα. Σύγχρονός της θεωρείται και ένας θησαυρός με χάλκινα αντικείμενα, ο οποίος περιλαμβάνει κυρίως διακοσμητικά εξαρτήματα που έχουν αναλογίες με εκείνα του πρόωμου αβαρικού χαγανάτου. Ιδιαιτερότητα στα ευρήματα της Nowa Huta/Mogila αποτελούν και τρεις ημιυπόγειες κατοικίες με δύο στοιχεία θέρμανσης στο εσωτερικό τους, το ένα εκ των οποίων εξυπηρετούσε πιθανόν παραγωγικούς σκοπούς⁴². Άλλη σημαντική εγκατάσταση της «αρχαϊκής» φάσης, με κεραμεική και ημιυπόγειες κατοικίες του πολιτισμού Κόρτσακ-Πράγας, εντοπίστηκε στην Igołomia, 30 χλμ. ανατολικά της Κρακοβίας. Όπως σημειώθηκε, ιδιαιτερότητά της αποτελούν οι τρεις φούρνοι από πλινθοδομή, ενώ στα ευρήματα συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων σφόνδυλοι από αδράχτια και κτένια⁴³.

Στη νοτιοδυτική Πολωνία (Σιλεσία) απαντούν κατάλοιπα εγκαταστάσεων, όπου ένα μέρος των κατοικιών είναι τετράγωνα ημιυπόγειες, ενώ άλλες βρίσκονταν στην επιφάνεια του εδάφους. Η μεγαλύτερη πρόωμη εγκατάσταση στην περιοχή με ευρήματα τύπου Κόρτσακ-Πράγας είναι το Żukowice (Κάτω Σιλεσία) στα τέλη του 6^{ου} αιώνα. Από τα έως τώρα ευρήματα προκύπτει ότι η δυτική Κάτω Σιλεσία εποικίστηκε στο δεύτερο ήμισυ του 6^{ου} αιώνα, ενώ στην ανατολική Κάτω Σιλεσία καθώς και στην Άνω Σιλεσία δεν έχουν εντοπιστεί «αρχαϊκά» ευρήματα. Η απουσία τους ερμηνεύεται ως αραιή πληθυσμιακή εγκατάσταση, σε συνάρτηση τόσο με τις μαρτυρίες του Προκόπιου και του Γρηγόριου της Τουρ, οι οποίες συσχετίζονται από αρκετούς

⁴². J. Poleski, Datierungsgrundlagen der ältesten Phasen des Frühmittelalters (bis zum Ende des 10. Jahrhunderts) in Kleinpolen, στο *Grundprobleme*, σ. 317-338, εδώ 319-322 (στο εξής: J. Poleski, Datierungsgrundlagen). – M. Parczewski, *Anfänge* 74-78, 92-93, 140, 144. – S. Cygan, *Póziemiąki* 84-85.

⁴³. M. Parczewski, Frühslawische Funde 285. – Halina Dobrzańska, *Weczesnosłowiańska osada w Igołomi*, *Archaeoslavica* 3 (1998) 71-114.

μελετητές με τον χώρο της Σιλεσίας⁴⁴, όσο και με τη γενικότερη πεποίθηση ότι η κεντρική και η δυτική Πολωνία εποίκιστηκαν μετά τα μέσα του 6^{ου} αιώνα⁴⁵.

Η εξέλιξη του εποίκισμού στην Κάτω Σιλεσία από τον 6^ο έως τα μέσα του 10^{ου} αιώνα διακρίνεται σε δύο περιόδους, με τομή τον 8^ο αιώνα. Για την πρώτη περίοδο απαντούν διάσπαρτες θέσεις και ευρήματα σε διάφορες περιοχές. Στις εγκαταστάσεις της Σιλεσίας παρατηρείται, όπως και στην πλειονότητα του δυτικοσλαβικού χώρου, η τάση να χρησιμοποιούνται για εποίκιση προγενέστερες εγκαταστάσεις που είχαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Εκτός από τη διείσδυση του πολιτισμού Πράγας (π.χ. τα ευρήματα του Chwałków και του Żukowice), ο χώρος της Σιλεσίας δεχόταν επιδράσεις και από την ενδοχώρα της Κεντρικής Ευρώπης όπως προκύπτει από τύπους κεραμικής και κατοικιών στην επιφάνεια του εδάφους⁴⁶.

Στην Κάτω Σιλεσία, και ειδικότερα στο ανατολικό της τμήμα, έχουν εντοπιστεί αρκετές εγκαταστάσεις που χρονολογούνται από τον 6^ο έως τον 9^ο αιώνα. Ενδεικτικά, σε δύο από αυτές (Polwica και Skrzypnik) απαντά μεγάλος αριθμός αποθηκευτικών λάκκων σε ποικίλα σχήματα και διαστάσεις, πηγάδια και κλίβανοι για τις ανάγκες της μεταλλουργίας καθώς και ημιυπόγειες κατοικίες που έχουν αναλογίες με το Żukowice αλλά και ευρύτερα με τις πρώιμες σλαβικές εγκαταστάσεις. Στην Polwica και το Skrzypnik ήλθε στο φως μεγάλος αριθμός θραυσμάτων πρώιμης κεραμικής ιδιαίτερα από αγγεία τύπου Πράγας. Τα αγγεία ήταν χειροποίητα και κατά κανόνα ακόσμητα (μόλις το 5% έφερε διακόσμηση με γεωμετρικά θέματα ή κυματιστές γραμμές με τη χρήση κτένας), ενώ για το άνω μέρος τους είχε χρησιμοποιηθεί αργός τροχός. Εντοπίστηκαν επίσης κτένια, σφόνδυλοι, πήλινες μήτρες, ακονόπετρες κ.ά. καθώς και πολυάριθμα οστά ζώων (βοοειδή, χοίροι, άλογα και σκύλοι αλλά και οστά έλαφου, λαγού ή και αρκούδας). Τα ευρήματα των δύο εγκαταστάσεων είναι δύσκολο να χρονολογηθούν με ακρίβεια, εικάζεται ωστόσο ότι έχουν αναλογίες με ευρήματα τουλάχιστον του 7^{ου} αιώνα⁴⁷. Από την άλλη πλευρά, στην Άνω Σιλεσία

⁴⁴ Βλ. παραπάνω, σημ. 22-23.

⁴⁵ M. Parczewski, *Frühslawische Funde* 286, 289-290. – Του ίδιου, *Anfänge* 140, 142. – Του ίδιου, *Beginnings* 84.

⁴⁶ J. Lodowski, *Dolny Śląsk na początku Średniowiecza (VI-X w.). Podstawy osadnicze i gospodarcze*, Wrocław u.a. 1980, σ. 274-275.

⁴⁷ R. Szwed, *Dentochronological and radiocarbon dating of Early Medieval settlements on sites 4 and 5 at Polwica and Skrzypnik site 8, Oława powiat*, στο *The early Slavic settlement*, σ. 111-131, εδώ 111-113.

αξιοσημείωτο είναι το νεκροταφείο με τρεις καύσεις στη Siemonia (περιοχή του Κατοβίτσε), το οποίο χρονολογείται στον 7^ο αιώνα –πιθανόν στο πρώτο ήμισυ– και περιέχει ευρήματα τύπου Κόρτσακ-Πράγας⁴⁸.

Στην κεντρική Πολωνία και τμήμα της δυτικής (Μεγάλη Πολωνία και Μαζοβία) τα ευρήματα της πρόωμης σλαβικής περιόδου σε ανοικτές εγκαταστάσεις είναι πολύ περιορισμένα συγκριτικά με τη Μικρά Πολωνία ή τη Σιλεσία. Στη Μεγάλη Πολωνία οι παλαιότερες σλαβικές εγκαταστάσεις, οι οποίες είναι διασκορπισμένες και δεν σχηματίζουν πυκνές ομάδες εντοπίζονται στους ποταμούς Warta, Ner, Proсна, Widawa και Bzura καθώς και στους παραποτάμους τους. Σε αυτές της περιοχές απαντούν συχνά και μεμονωμένες κατοικίες ως πρότυπο εγκατάσταση. Οι παλαιότερες εγκαταστάσεις χρονολογούνται στον ύστερο 6^ο αιώνα και τα ευρήματά τους σχετίζονται με έναν κλάδο του πολιτισμού Κόρτσακ-Πράγας γνωστό ως πολιτισμό (ή τύπο) Sukow-Dziedzice που αναπτύχθηκε βορειότερα στην Πομερανία (βλ. παρακάτω)⁴⁹.

Στη Μαζοβία τα ευρήματα σχετίζονται εξίσου με τον πολιτισμό Κόρτσακ-Πράγας, ενώ εμφανίζουν και επιδράσεις από τον βαλτικό χώρο. Στην πρόωμη φάση χρονολογούνται τρία μικρά νεκροταφεία με καύσεις καθώς και μέρος των ευρημάτων από τη μετέπειτα οχυρή εγκατάσταση του Wyszogród, στην περιοχή του Πλοτσκ/Plock (80 χλμ. δυτικά της Βαρσοβίας), οι ημιυπόγειες κατοικίες της οποίας χρονολογούνται από τα τέλη του 6^{ου} έως τον 8^ο αιώνα. Στις παλαιότερες από αυτές τις κατοικίες –έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα– δεν εντοπίστηκαν ίχνη υποστηλωμάτων ή κορμών δένδρων. Το υλικό των ημιυπόγειων κατοικιών, ή ευρύτερα κατασκευών, του Wyszogród εμφανίζει πολυμορφία, καθώς σε αυτό συγκαταλέγονται τετράγωνα ημιυπόγειες, ορθογώνιες, κυκλικές αλλά και ωοειδούς σχήματος, π.χ. 1,7x3,2 ή 11x4,5 μέτρα και βάθος 40 εκατοστά, οι οποίες πιθανόν είχαν αποθηκευτική χρήση. Στην κεραμεική τύπου Πράγας στο Wyszogród συγκαταλέγονται αρκετά και περίπου ισοδύναμα θραύσματα χειροποίητης και τροχήλατης κεραμεικής που χρονολογούνται στα μέσα του 7^{ου} αιώνα. Ορισμένα από αυτά φέρουν διακόσμηση με τη χρήση κτένας. Απαντούν επίσης πήλινοι σφόνδυλοι, μαχαίρια, σιδερένιες αιχμές βελών καθώς

⁴⁸. M. Parczewski, *Anfänge* 140. – K. Wachowski, *Śląsk w dobie przedpiastowskiej. Studium archeologiczne*, Wrocław 1997, σ. 11-13, 109-112 (στο εξής: K. Wachowski, *Śląsk*).

⁴⁹. J. Sikora, Polska centralna we wczesnym średnowieczu w świetle badań archeologicznych i osadniczych, *Slavia Antiqua* 48 (2007) 125-159. – Του ίδιου, *Ziemia Centralnej Polski* 180-181.

και κτένια, τα οποία έχουν μεταγενέστερη χρονολόγηση από όλα τα προηγούμενα (στο β' ήμισυ του 7^{ου} αιώνα, όπως αντίστοιχα ευρήματα και σε άλλες περιοχές, π.χ. στο Żukowice)⁵⁰.

Στη βορειοδυτική Πολωνία η απαρχή του σλαβικού εποικισμού χρονολογείται στον ύστερο 6^ο αιώνα και η δυναμική του εξάπλωση στον 7^ο. Στην περιοχή, κατάλληλη για αγροτικές καλλιέργειες και κτηνοτροφία, απαντούν εξίσου μικρές εγκαταστάσεις σε πεδινό έδαφος κοντά σε εύφορες κοιλάδες ποταμών και λίμνες. Η πολιτισμική ιδιαιτερότητα της βορειοδυτικής Πολωνίας έγκειται στο γεγονός ότι εκεί δεν εντοπίζονται τα τυπικά χαρακτηριστικά του Κόρτσακ-Πράγας αλλά μία παραλλαγή του, ο πολιτισμός Sukow-Dziedzice, ο οποίος φέρει και βαλτικά στοιχεία. Ο Sukow-Dziedzice απαντά κυρίως στην Πομερανία (π.χ. στις περιοχές του Szczecin και του Pyrzyce) και στο βόρειο τμήμα της Πολαβίας (μεταξύ Βρανδεμβούργου και Κόττμπους), ενώ η διάδοσή του παρατηρείται στη Μεγάλη Πολωνία και στην Κάτω Σιλεσία. Στις θέσεις του πολιτισμού εντοπίστηκε ακόσμητη χειροποίητη κεραμεική, όχι όμως οι τυπικές ημιυπόγειες κατοικίες ή οι τεφροδόχες υδρίες, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (ο τύπος Alt-Käbelich, στον οποίο απαντούν οστά, τέφρα και θραύσματα κεραμικής σε ωοειδείς λάκκους ή καύσεις σε λόφους από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα είναι μεταγενέστερος). Η ανάλυση των ευρημάτων δείχνει ότι μεταξύ των σπάνιων ημιυπόγειων και των μεταγενέστερων επίγειων κατοικιών, που είναι πολυάριθμες, υπάρχει άλλη μία ομάδα κτισμάτων, ο λεγόμενος «μεταβατικός τύπος». Οι κατοικίες αυτές έχουν ωοειδές σχήμα, βάθος 30-40 εκ. και εστία στο εσωτερικό τους. Απαντούν επίσης λάκκοι για ποικίλες χρήσεις. Συνήθη στην κεραμεική είναι τα κοντόχοντρα χειροποίητα και ακόσμητα στην πλειονότητά τους αγγεία, ενώ πολύ λίγα είναι τα μεταλλικά αντικείμενα⁵¹.

⁵⁰. M. Parczewski, Frühslawische Funde 285, 289. - Του ίδιου, *Anfänge* 140. - Z. Kobyliński, Settlement Structures 104-106. - M. Dulinicz - W. A. Moszczyński, Die ältere slawische Besiedlung des mittleren Weichsellauflaufs im Lichte der naturwissenschaftlichen Datierungen, στο *The early Slavic settlement*, σ. 53-71, εδώ 54-64.

⁵¹. W. Łoziński, *Osadnictwo* 302. - M. Parczewski, *Anfänge* 126-128, 140-142. - Του ίδιου, Frühslawische Funde 290. - Του ίδιου, *Beginnings* 84-85. - K. Wachowski, *Ślask* 13-14, 109. - P. Barford, *Early Slavs* 63-66, 202. - S. Brather, *Archäologie* 60-61, 191, 259. - A. Buko, *Early Medieval Poland* 72-73. - S. Messal - B. Rogalski, Early Slavs in the southwest Baltic Region: Initial Investigations in Dobropole Pyrzyckie (Poland), *Archaeologia Baltica* 17 (2012) 80-90. Βλ. επίσης M. Dulinicz, *Kształowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa 2001, σ. 303-305, σύμφωνα με τον οποίο η μέθοδος της δενδροχρονολόγησης δείχνει μία πρώτη φάση σλαβικής εγκατάστασης στην περιοχή από το δεύτερο ήμισυ του 7^{ου} έως τα μέσα

Στηριζόμενοι στη μαρτυρία του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη για τους τρεις Σκλαβηνούς που ζούσαν στον «δυτικό Ωκεανό» –και στην υπόθεση ότι ο συγκεκριμένος γεωγραφικός χώρος αφορούσε στους Σλάβους της Βαλτικής– αρκετοί μελετητές συνέδεσαν τους τρεις Σκλαβηνούς με τους φορείς του Sukow-Dziedzice. Η υπόθεση αυτή ωστόσο, πέρα από τα μυθικά στοιχεία της περιγραφής και την αμφίβολη ταύτιση του «δυτικού Ωκεανού» με τη Βαλτική Θάλασσα, έχει αμφισβητηθεί και στη βάση του βαθμού εξάπλωσης των Σλάβων στην περιοχή πριν τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, όπως προκύπτει από τα σχετικά ευρήματα αλλά και τη μέθοδο της δενδροχρονολόγησης⁵². Μία εντελώς διαφορετική θέση για τον συγκεκριμένο πολιτισμό πρόβαλε ο V. Baran, ο οποίος συνέδεσε τον Sukow-Dziedzice με τους Venethi⁵³.

Μέσω του πολωνικού αλλά και του τσεχικού χώρου, τα στοιχεία του Κόρτσак-Πράγας και του Sukow-Dziedzice επεκτάθηκαν προς γειτονικές περιοχές της ανατολικής Γερμανίας, ιδιαίτερα μεταξύ των ποταμών Έλβα, Σάαλ και Χάβελ στα τέλη του 6^{ου}/αρχές 7^{ου} αιώνα. Εγκαταστάσεις και κεραμική του Sukow-Dziedzice παρατηρούνται μεταξύ άλλων στο Μέκλενμπουργκ. Θεωρείται πιθανό ότι ο σλαβικός εποίκισμός στην ανατολική Γερμανία, όπως λίγο νωρίτερα στην κεντρική και τη βόρεια Πολωνία, δεν προήλθε από τους φορείς του πολιτισμού Κόρτσак-Πράγας που ζούσαν ήδη στον Άνω και Μέσο Βιστούλα αλλά από ένα νέο κύμα μετανάστευσης που ήλθε στην Πολωνία από τα ανατολικά⁵⁴.

Στη βορειοανατολική Πολωνία, ο βαλτικός πολιτισμός (ή ομάδα) του Όλζτυν (Olsztyn) καλύπτει τον χώρο των λιμνών του Όλζτυν στη Μαζουρία από τον ύστερο 5^ο έως τα μέσα του 8^{ου} αιώνα και στην ανάπτυξη του συνέβαλε μετακίνηση προς τα εκεί βαλτικών φύλων τον 6^ο και 7^ο αιώνα. Στη διαμόρφωσή του θεωρείται ότι συμμετείχαν και οι πληθυσμοί-φορείς του παλαιότερου βαλτικού πολιτισμού Bogaczevo.

του 8^{ου} αιώνα. – Του ίδιου, Najstarsza faza osadnictwa Słowiańskiego w północnej części Europy środkowej, στο *Materialy*, σ. 513-526, εδώ 525-526.

⁵². Βλ. για το ζήτημα M. Parczewski, Frühslawische Funde 290. – Του ίδιου, *Anfänge* 142. – Του ίδιου, *Beginnings* 85-86. – M. Woloszyn, *Theophylaktos Simokates* 11-31.

⁵³. V. D. Baran, Venedi, Sklaviny ta Anty u svitli archeologičnich džerel (Οι Venedi, οι Σκλαβηνοί και οι Άντες υπό το πρίσμα των αρχαιολογικών πηγών), στο *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa Slavjanskoi Archeologii* (Novgorod, 26-31 Avgysta 1996)/*Works of the VIth International Congress of Slavic Archaeology* (Novgorod, 26-31 August 1996), εκδ. V. V. Sedov, τ. I: *Problemy Slavjanskoi Archeologii/Problems of Slavic Archaeology*, Moskva 1997, σ. 154-165, εδώ 154-156.

⁵⁴. W. Loziński, *Osadnictwo* 302. – M. Parczewski, *Anfänge* 143-144. – Του ίδιου, *Beginnings* 88. – P. Barford, *Early Slavs* 63-66. – S. Brather, *Archäologie* 60-61, 191, 259. – A. Buko, *Early Medieval Poland* 72-73.

Σύμφωνα με τον W. Nowakowski, κύριος φορέας του πολιτισμού Όλζτυν ήταν ο βαλτικός λαός των Galindae ο οποίος ζούσε στην περιοχή κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, μετακινήθηκε προσωρινά και επέστρεψε στον ίδιο χώρο, γεγονός που, κατά την άποψή του, δικαιολογεί το χάσμα στα αρχαιολογικά ευρήματα μεταξύ 350/75 και 450/75. Ο μελετητής θεωρεί επίσης πιθανή τη μετακίνηση Γόθων ή Έρουλων στον χώρο του Όλζτυν. Μεταξύ άλλων, ο πολιτισμός του Όλζτυν εμφανίζει επιδράσεις από γερμανικούς λαούς, ιδιαίτερα γοθτικές επιδράσεις. Αυτές διακρίνονται κυρίως στα διακοσμητικά στοιχεία, όπως π.χ. στις περόνες (τοπική παραγωγή και κάποιες εισηγμένες) και στα ταφικά έθιμα, καθώς, όπως και στον προγενέστερο πολιτισμό Sudonia, απουσιάζουν τα όπλα στις ταφές. Στα ταφικά έθιμα του Όλζτυν απαντούν επίσης η καύση νεκρών και ο ενταφιασμός των ίππων. Όπως προκύπτει από τα ευρήματα, ιδιαίτερα τη μεταλλοτεχνία, ο Όλζτυν διατηρούσε οικονομικές και πολιτισμικές επαφές με τους Μεροβίγγειους καθώς και τον χώρο της Σκανδιναβίας, του Άνω και Μέσου Δούναβη και του Δνειπέρου⁵⁵.

Σημαντικό ζήτημα αποτελεί η διαβίωση σλαβικών πληθυσμών στα όρια του πολιτισμού Όλζτυν καθώς και ο βαθμός επίδρασης των Σλάβων σε αυτόν από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα, όπως αντίστροφα και η επίδραση των δυτικών Βάλτων στην παλαιότερη φάση του πρώιμου σλαβικού πολιτισμού. Τουλάχιστον από τα ευρήματα δύο ομάδων κεραμικής προκύπτει ότι κατά το πρώτο ήμισυ του 7^{ου} αιώνα οι Σλάβοι είχαν διεισδύσει στο δυτικό τμήμα των λιμνών της Μαζουρίας. Η πρώτη από αυτές περιλαμβάνει κεραμική του πολιτισμού Πράγας, κυρίως χειροποίητη, ενώ η δεύτερη, η οποία κυριαρχεί από τον 7^ο αιώνα στον δυτικοβαλτικό χώρο, περιλαμβάνει αγγεία οικιακής χρήσης που έχουν πρόσμιξη από χαλίκια και αμμόδη επίστρωση στη βάση και φέρουν διακόσμηση⁵⁶. Τέλος, στην απώτατη βορειορειοανατολική περιφέρεια της χώρας, την Ποντλασία, τα πρώιμα σλαβικά ευρήματα είναι αρκετά περιορισμένα. Γνωστότερες θέσεις είναι εκείνες στην κοιλάδα του πο-

⁵⁵. J. Okulicz, Problem keramiki 131-132. – M. Parczewski, *Anfänge* 142-143. – Του ίδιου, *Beginnings* 86-87. – A. Bitner-Wróblewska, *Balts* 99, 104-107, 110. – B. Kontny - J. Okulicz-Kozaryn - M. Pietrzak, *Nowinka* 127-128. – W. Nowakowski, The Mysterious Barbarians of Mazuria: The Riddle of the Olsztyn Group, στο *Neglected Barbarians*, σ. 31-52 (στο εξής: W. Nowakowski, Olsztyn Group).

⁵⁶. J. Okulicz, Problem keramiki 132-133. – M. Parczewski, *Anfänge* 143. – Του ίδιου, *Beginnings* 87. – W. Nowakowski, Olsztyn Group 38-39, 42, 51.

ταμού Μπουγκ κοντά στο Drohiczyn, όπου τα παλαιότερα ευρήματα (χειροποίητη κεραμική) ανάγονται στον 6^ο αιώνα⁵⁷.

Ως γενικό συμπέρασμα από την πραγμάτευση του θέματός μας, και με την υποκειμενική αποδοχή της θέσης ότι οι Σλάβοι μετανάστευσαν από τα ανατολικά στον πολωνικό χώρο και δεν ήταν αυτόχθονες, διακρίνουμε ότι στην Πολωνία επήλθε μία απότομη σε γενικές γραμμές εθνολογική και πολιτισμική μεταβολή μετά τα μέσα του 5^{ου} αιώνα, όταν το τέλος των προγενέστερων γερμανικών πολιτισμών διαδέχθηκε ένας αρκετά απλούστερος ως προς τα χαρακτηριστικά του, εκείνος των πρώιμων Σλάβων. Αν και η διάκριση της πρώιμης σλαβικής περιόδου σε δύο φάσεις, τη λεγόμενη αρχαϊκή και μία δεύτερη από τα μέσα του 6^{ου} έως τα μέσα του 7^{ου} αιώνα, σε συνδυασμό με τον προσδιορισμό του ποταμού Βιστούλα ως ορίου για τη σλαβική επέκταση μεταξύ των δύο φάσεων, φαίνεται να ανταποκρίνεται στα έως τώρα δεδομένα, η περίοδος αυτή εμφανίζει ποικίλα ακόμη ζητήματα. Με βάση το γεγονός ότι οι αναφορές των γραπτών πηγών είναι αρκετά αποσπασματικές, η ερμηνεία των αρχαιολογικών καταλοίπων, με τον πιθανό πάντοτε εντοπισμό νέων ευρημάτων, καλείται να ρίξει περισσότερο φως στις επαφές των νέων εποίκων με τους προγενέστερους πληθυσμούς καθώς και στις συνθήκες που οδήγησαν στο τέλος ορισμένων περιφερειακών πολιτισμών, όπως ο Όλζτυν, ή την εμφάνιση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών σε άλλους, όπως ο Sukow-Dziedzice ή ακόμη και τα μικτά ευρήματα του Wyszogród. Όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος, ο 7^{ος} αιώνας σηματοδοτεί αφενός το τέλος της σλαβικής μετανάστευσης στην Πολωνία και ταυτόχρονα την απαρχή μίας νέας φάσης πολιτικής οργάνωσης, αυτής της φυλετικής περιόδου, για την οποία τόσο οι γραπτές πηγές όσο και τα αρχαιολογικά τεκμήρια προσφέρουν πιο ξεκάθαρη εικόνα.

⁵⁷ P. Barford - Z. Kobyliński - D. Krasnodebski, Between the Slavs, Balts and Germans: Ethnic Problems in the Archaeology and History of Podlasie, *Archaeologia Polona* 29 (1991) 123-160, σ. 139-140.

Georgios Kardaras

**The Early Medieval Period in Poland 6th-9th c.
First part: The Slavic Migration***

The paper deals with the period of the Slavic migration to Poland from the late 5th/early 6th to the middle 7th century. At first, the general context of the controversy between the so-called *autochthonists* and *allochthonists/migrationists* regarding the origins of the Slavic presence in the country is cited. Having accepted the migration theory, the author presents the historical and cultural background of Poland until the middle of the 5th century (Przeworsk and Wielbark cultures). The limited testimonies from the written sources are considered in conjunction with either the survival of earlier populations or the early Slavic settlement. Further, a general outline of the Korchak-Prague culture features along with the finds on Polish territory regarding the settlements, the sunken-huts, the burial customs, the pottery etc. is given. After having distinguished the early Slavic period in Poland in two phases, the so-called “archaic” and a second one from the middle of the 6th to the middle of the 7th century, as well as determined the Vistula river as a boundary for the Slavic expansion between the two phases, the author records the up to now archaeological evidence for the Slavic colonization of Poland following the current geographical distribution of the country in large districts. Simultaneously, emphasis is given to certain specific cultures as – the probably Slavic-Baltic during its late phase – Olsztyn culture or that of Sukow-Dziedzice, which is considered an offshoot of Korchak-Prague. According to the author, the Olsztyn and Sukow-Dziedzice are of great importance for the research of the period under consideration, as they could further elucidate the relations of the new settlers with the preexisting populations.

* I would like to thank the Museum of Polish History (Muzeum Historii Polski) for the fellowship provided me to conduct the relative research in Poland as well as the colleague Sylwia Cygan (Rzeszów) for her valuable comments on the paper.

Χάρτης της σύγχρονης Πολωνίας με τις διοικητικές της περιφέρειες.
(Πηγή: commons.wikimedia.org/wiki/File:Un-poland.png)

